

Ústní slovesnost (tzv.) slovenských Romů

Jana Kramářová

Publikováno in: Bulletin Muzea romské kultury 15/2006, s. 92-115.

Úvod

**„God'aver lav tut lidžal andro dživipen,
lačo lav anel o jilo pro than,
šukar lav žužarel e čhib,
šukar laviben hazdel o vod'i opre.“**

**„Moudré slovo ukazuje člověku cestu životem,
dobré slovo uklidňuje lidské srdce,
krásné slovo čistí řeč,
krásná řeč povznáší duši.“**

(Mária Gáborová) (1)

Slova moudrá, dobrá a krásná. Slova, která nás učí, pomáhají nám, obohacují, léčí. Právě takovými slovy září pokladnice romské slovesné tvorby, v níž jsou uloženy pohádky, písně, přísloví, volná vyprávění, hádanky a humorky. Na následujících stránkách společně nazdvihneme víko pokladnice, do níž si klenoty svého duchovního bohatství uložila nejpočetnější subetnická skupina Romů žijících na území Slovenské a České republiky - Romové tzv. slovenští.

Zatímco dnes již slovesná tvorba pomalu upadá v zapomnění, ještě v poměrně nedávné minulosti představovala mezi Romy – vedle hudby – jeden z hlavních zdrojů společenské zábavy. Podobně jako se dnes většina schází ke společné anonymní zábavě u televize, dříve se mezi sebou lidé scházeli, aby se pobavili navzájem, aby si spolu vyprávěli a skrze své vyprávění sdíleli své životní zkušenosti, sdělovali si své zážitky, hledali pravdu a vzájemné pochopení. Tato vůle k vyprávění a naslouchání je dnes obecně ochromena a jinak tomu není ani mezi Romy. V romském společenství nesehrál na tomto úpadku své pouze technický pokrok, ale také sociálně-kulturní změny, kterými slovenští Romové prošli v poválečném období (odchod ze Slovenska do Čech, nové městské prostředí a s tím související změna způsobu života, rozpad tradiční pospolitosti, oslabení širokých příbuzenských vazeb aj.) a silné asimilační snahy, které stát v minulosti vůči Romům intenzivně vyvíjel po dobu čtyřiceti let (potlačení vlastní kultury, vymýcení romštiny, násilný rozptyl aj.).

Slovesná tvorba plnila celou řadu funkcí: funkci etickou a výchovnou, kdy ukazovala etické normy a pozitivní vzory chování, vychovávala k jejich osvojení a dodržování; funkci socializační, kdy stmelovala posluchače jako celek, utvrzovala vědomí sounáležitosti skupiny; funkci psychohygienickou, kdy vzájemným sdělením napomáhala uvolnit vnitřní pnutí, dodávala pocit jistoty a pochopení, očišťovala; funkci kultivující, kdy obohacovala jazyk, vyjadřovací schopnosti a uvažování zúčastněných. Veškerá slovesná tvorba se vyjadřovala, předávala a zachovávala ústně, výhradním vyjadřovacím prostředkem byla romština.

Za uchování pokladů romské slovesné tvorby můžeme být vděční především Mileně Hübschmannové, která o něj – fascinovaná duchovním bohatstvím romské kultury – usilovala od poloviny padesátých let. Mezi Romy začala pobývat v době, kdy všechny žánry slovesné tvorby byly ještě živé, kdy se mezi sebou Romové pravidelně scházeli, aby si sdělovali své každodenní radosti a strasti, vyzpívali svůj žal, vyprávěli si pohádky, vzájemně se bavili při veselých historkách. Veškerou slovesnou tvorbu nejdříve zapisovala, později zaznamenávala pomocí audiotechniky a ze všech žánrů romské lidové slovesnosti připravila obsáhlé výběry k vydání, které opatřila českým překladem. V následujícím přehledu jednotlivých žánrů romské slovesné tvorby pak vycházím

především z její mravenčí práce.

Paramisa / Pohádky

Romské pohádky. Odeon, Praha 1973

Romské hádanky. Fortuna, Praha 2003

„Čirla has romaňi paramisi Baro Barval'ipen dino le Romenge le Devlestar. Kas o Del rado dikhelas, oleske thovelas andro muj šukar lava, god'aver lava paramisengere. Ola lava phundravenas o drom andro trin svetí, kaj o čore Roma balaginenas le kra'lenca, somnakune princeznenca, marnas pes le šarkaňenca, džungale bengenca, bosorkenca. O Del len l'idžalas, vašoda mindik khelenas avri. Na khelenas avri jon, romane víteza, čore romane čhave, khelelas avri o Lačhipen...“

Romská pohádka bývala Vznešené Bohatství dané Romům od Boha. Koho Pán Bůh miloval, tomu vložil do úst krásná slova, moudrá slova pohádek. Ta slova otevírala cestu do tří světů, kde se chudí Romové bavili s králi a se zlatými princeznami, bojovali s draky, s ohavnými d'ábly a čarodějkami. Vždycky vítězili, protože je vedl Bůh. Vlastně ani nevítežili oni, ti romští hrdinové, chudí chlapi, vítězilo Dobro...

(Jozef Mirga) (2)

Nejvyšší žánr v romské ústní slovesné tradici představují pohádky. V romštině se pro pohádku užívá slovo převzaté z řečtiny *paramisi* (pl. *paramisa*). Živou součástí romské slovesné tvorby byly pohádky (v bývalém Československu) do šedesátých až sedmdesátých let, dnes už se nevyprávějí.

Mezi Romy nebyly pohádky určeny dětem, nýbrž dospělým (podobně jako ostatní původní lidové, nijak nezušlechtěné pohádky). Pohádky se vyprávěly nejčastěji během hromadných vyprávěcích sešlostí (*pro paramisa*), které se někde konaly i několikrát týdně. Počet posluchačů byl odvislý od velikosti prostoru, který byl k dispozici. V létě se sešlosti konaly venku, v zimě pak v nejprostornějším domku. Vyprávění pohádek bylo překvapivě doménou mužů. Vypravěč pohádek (*paramisaris*) měl nadání od Boha. Vynikal dobrými rétorickými schopnostmi, musel být schopen pohádku vyprávět po dobu několika hodin, musel umět používat barvitě metafory, mít bujnou fantazii, tak aby byl schopen pohádku dotvářet po svém, vnášet do příběhu svůj vlastní důvtip. Pohádka se musela odvíjet hezky plynule, dějem i motivy měla být pestrá, avšak pouze do té míry, aby do sebe vše hezky zapadalo. Vypravěč musel být zároveň dobrý herec. Během pohádkových sešlostí se dodržovala tato pravidla: nejedlo se, ani nepilo, posluchači se museli chovat ukázněně, nesměli do vyprávění zasahovat a vypravěče přerušovat, skákat mu do řeči, nebo se mezi sebou bavit. Toto bylo přípustné pouze jako forma protestu, vyjádření nespokojenosti s výkonem vypravěče. Žadoucí naopak bylo, aby se posluchači nechali vyprávěním strhnout, aby děj se zaujetím prožívali, aby svého hrdinu povzbuzovali, žasli nad jeho hrdinskými kousky, anebo se s ním zase naopak obávali, pokud se ocitl v ohrožení. Posluchači s sebou jako vstupné přinesli kus dříví na otop nebo trochu tabáku pro vypravěče.

Mezi pohádkami se vydělují dlouhé hrdinské pohádky (*bare vitejzika paramisa*) a krátké humorné příběhy (*charne pherasune paramisa*). Dlouhé hrdinské pohádky obsahují kouzelné prvky, romský hrdina v nich zápasí s pohádkovými bytostmi a zlými silami. Jejich vyprávění trvalo až několik hodin. M. Hübschmannová připomíná pohádkovou sešlost, při níž vyprávění jedné hrdinské pohádky trvalo dokonce dva dny a během vyprávění se vystřídali celkem čtyři vypravěči. V krátkých humorných pohádkách poráží hrdina svého protivníka často svým důvtipem, když přechytračí některého ze svých již tradičních protivníků – zástupců světa bohatých - sedláka, faráře či hraběte.

Hlavním hrdinou romské pohádky je nejčastěji chudý romský chlapec (*romano čhavo*), který s Boží pomocí, díky svému důvtipu, dobrému srdci, správnému chování, poslušnosti vítězí nad veškerým

protivenstvím, poráží zlo, získává úctu, uznání, lepší postavení, hmotný profit, ruku princezny atp. Během pohádkové sešlosti se zúčastnění utvrzovali o vzájemné sounáležitosti, prostřednictvím svého hrdiny společně volali po spravedlnosti, přáli si vítězství dobra, utvrzovali se ve svých uznávaných hodnotách. Romský hrdina je skromný, dobrý, poslušný a spravedlivý. Oslňuje správným chováním, svými schopnostmi a dovednostmi. Kompenzuje stigma věčně otrhaného, špinavého, usmrkaného, ničemného cikána. Je oděn ve stříbrných šatech, ozdoben zlatem, nosí diamantové trenýrky, po boku má živou-mrtvou šavli, neobývá ubohou kolibu, nýbrž osmiposchoďový panelák, na zemi má porcelánové parkety, po stěnách jedno zrcadlo vedle druhého.

Tuto posilující funkci pohádek a pohádkových sešlostí potvrzuje ve svých vzpomínkách Margita Reiznerová: „(...) *pohádka fungovala jako protiváha proti světu, který na nás pokřikoval 'cikáne'.* Obrňovala nás proti křivým pohledům, jaké se na Roma lepí, kamkoli se hne... (...) *Přišli jsme domů z nedůvěřivé, nenávislné 'bílé' ulice a romská pohádka z nás vymyla pocit pokoření, nejistoty, méněcennosti...*“ (3)

V romských pohádkách nalezneme motivy, které známe z pohádek jiných národů. Vyskytují se v nich klasické pohádkové reálie a bytosti (živá-mrtvá voda, kouzelný proutek, ježibaba, drak, král aj.), co je však na romských pohádkách ojedinělé, je to, že vedle těchto pohádkových reálií dává vypravěč prostor moderním reáliím každodenního života, s nimiž posluchači přicházejí běžně do styku. Vedle čarodějnic a draků se tak v romských pohádkách pohybují sociální pracovníci, dělníci pozemních staveb, prezident aj. Okřídlení koni a zázrační ptáci se střídají s výtěžky moderní technologie – hrdina jezdí v mercedesu, pohádkové bytosti používají telefon, telegrafují apod., vítězný hrdina dostane namísto půlky království panelák či stavební povolení: „*Perfektní práce,*“ *povídá král, „udělám tě ministrem stavebnictví.“* – „*Děkuji vám, králi, nemám zájem. Stačí mi, když mě uděláte parťákem u pozemních staveb a když mi dáte stavební povolení, abych si mohl postavit nový domek.*“ *A tak se stalo. Rom pracuje jako parťák u pozemních staveb, postavil si pěkný nový dům a bezvadně si žije se ženou a s dětma. Jestli neumřeli, žijou dodnes.*“

V pohádkách se často objevují tradiční pohádkové úvodní a závěrečné formule (*fogaša*) jako kupř.: *Kaj has kaj na has, guleja, bachtaleja the mek Devla čačeja, has jekh Rom. Ole Romes has trin čhave, murša sar momeľa. Sar savore Roma the jov has ajso čoro, hoj čoreder manušes phares varekaj avrether arakhľalas.* (Bylo nebylo, sladký, požehnaný a spravedlivý Bože, žil jednou jeden Rom. Ten Rom měl tři syny, chlapce jak svíce. Jako všichni Romové, také on byl tak chudý, že chudšího člověka bys sotva kde našel.) *Avka odoj savore dživnas, saste, bachtale a o Del len diňa ajci čhaven, hoj zapherdarde calo kher a šundolas len dži andro diz. A te na mule, dži do adadives dživen.* (Tak tam všichni žili, zdraví, šťastní a Bůh jim dal tolik dětí, že zaplnily celý dům a bylo je slyšet až na zámek. A jestli nezemřeli, žijí dodnes.)

Pohádkové sešlosti nebyly jedinou příležitostí, kde se pohádky vyprávěly. Často se vyprávěly také během obřadu vartování u mrtvého, ale i spontánně při neformálních setkáních.

Dnes už se pohádky nevyprávějí, tradiční vypravěči zemřeli a na onen svět si s sebou odnesli i své vypravěčské umění. Není, kdo by ve vyprávění pokračoval, ani kdo by romské pohádky poslouchal. Hlas pamětníka Josefa Mirgy, který se i v moderním světě tradice pohádky nevzdává, dnes již zcela zapadá: *“Lid kouká na televizi, každý má televizi – ale všechno marno, ta romská pohádka přece jen člověku dělá dobře.”* (4)

Ačkoliv dnes se již žádné pohádkové sešlosti nekonají a vyslechnout si romskou pohádku z úst Bohem nadaného vypravěče je už téměř nemožné, můžeme si jejich bohatství, krásu a ojedinělost vychutnat díky poměrně rozsáhlé sbírce Mileny Hübschmannové. Pohádky mezi Romy sbírala od počátku padesátých do počátku sedmdesátých let. Nejdříve vyprávění pouze zapisovala, později z něj pořizovala také audiozáznam. Sedmdesát z nich připravila v sedmdesátých letech k vydání v českém překladu pod názvem *Romské pohádky* (nakladatelství Odeon, 1973). Některé pohádky, které Hübschmannová sesbírala, byly v osmdesátých letech zařazeny do rozsáhlé sbírky romských pohádek z celého světa *Zigeunermärchen aus aller Welt* (Mode, 1983-1985), která vyšla v němčině. Některé krátké humorné příběhy byly v roce 1987 zařazeny také do dvojjazyčné sbírky *Čeho je na světě nejvíc?*

/ *So hin pro svetos jekhbuter?* (2. vydání jako *Romské hádanky*, Fortuna 2003). V roce 1996 bylo romským pohádkám věnováno číslo časopisu *Romano džaniben*.

V roce 1999 přetisklo *Romské pohádky* z roku 1973 nakladatelství Fortuna. Ačkoliv Hübschmannová do knihy zařadila také úvod a stať *Romové a jejich pohádky*, v níž kromě jiného uvádí, že pohádky mezi Romy nikdy nebyly žánrem určeným pro děti, byla publikace na pokyn Ministerstva školství a mládeže rozeslána do základních škol jako četba dětem určená. Následovala rozsáhlá mediální kauza, která romské pohádky skandalizovala a v mnohém je poškodila. Hübschmannová se do debaty zapojila na jaře roku 2000 svým příspěvkem *Hrůzostrašné pohádky a Klekánice*, který otiskl týdeník Respekt.

Na dvojjazyčné vydání, které by obsahovalo také originály v romštině, v níž byly pohádky vyprávěny a zaznamenány, si však čtenářská obec ještě bude muset počkat. Nahrávky jsou dnes uloženy ve Fonogramarchivu rakouské Akademie věd.

Se snahou o uchování pohádek ze strany samotných Romů se poprvé setkáváme koncem šedesátých let, kdy v ČSSR začala vznikat romsky psaná literatura. Několik průkopníků romské literatury začalo zapisovat pohádky, které se tradovaly u nich v rodině. Kupř. Andrej Giňa, který se narodil a dětství prožil ve slovenském Tolčemeši a těsně po válce se s celou rodinou přestěhoval do českých Rokycan, vzpomíná, co ho k zapisování pohádek přimělo takto: „*Byl tu jeden doktor. Jednou přišel za naší mámou, zajímal se úplně o všechno. Chtěl, aby mu vyprávěla nějakou tu romskou pohádku nebo co prožili ještě doma. A ona mu to všechno vyprávěla. Moje maminka byla jako kniha. Tehdy byl ještě naživu i táta, a ten mu také vyprávěl. Byl strašně překvapený. Také proto, že takové krásné, důležité věci mohou lehko zmizet, protože o nich nikdo nic neví. Protože to se jen vyprávělo, nikdo to nikam nezapsal, takže po určité době se tohle všechno může ztratit. On si potom přinesl magneták a nahrával, co mu máma vyprávěla. Jednou k nám přišel a povídá mi, jestli bych to nemohl zapsat já, slovo po slovu, tak, jak to maminka vyprávěla, aby se to zachovalo, aby to vyprávění nezaniklo. Vzal mě do města, tady v Rokycanech je takový veliký kostel, a povídá mi: 'Vidíš ten kostel, co tu stojí – nevím už asi od roku 1415 – , kdyby jednou spadl, byla by to veliká škoda, protože takový kostel už nikdo nikdy nepostaví. A tak je to i s těmi pohádkami: až se jednou ztratí, bude to provždy, zmizí ze světa.'* A tak jsem to vyprávění začal slovo po slovu zapisovat.“ (5)

Původní snaha o zaznamenání tradovaných pohádek přechází postupně ve vlastní autorskou tvorbu, která se lidovými pohádkami inspiruje.

Vzhledem k značnému rozsahu pohádek uvádím pouze krátký úryvek z pohádky **O velkých hrdinstvích dvanácti bratrů**, kterou v podání Josefa Duny zaznamenala v roce 1968 M. Hübschmannová a zařadila ji do souboru *Romské pohádky* (str. 84-97). Hrdiny pohádky je dvanáct bratrů, obdařených kouzelnou mocí. Chlapci – synové chudých rodičů – vykonají sérii hrdinských skutků (zahubí šedesátčtyři draků i dračí matku, vydobudou tři kouzelné stromy ze třetího světa aj.) a berou svět do svých rukou, králové před nimi padají na kolena. Ubohousmělnou kolibu svých rodičů promění v honosný osmiposchoďový panelák, vybavený jen tím nejlepším, co si lze vůbec představit (podlaha je pokryta porcelánovými parketami, stoly se prohýbají jídlem a pitím, nikomu nic nechybí). Bohatství však není stěžejní; onou kýženou hodnotou, o níž bratři usilují, je spravedlnost. V hrdinství bratrů hraje důležitou roli soudržnost a síla celé jejich široké rodiny: zcela zjevná je úcta a láska synů k rodičům (zlepšení jejich materiální situace, fyzický kontakt), vzájemná bratrská láska a oddanost (jedenáct bratrů po dobu několika let věrně čeká na návrat nejmladšího), poslušnost a úcta ke starším příbuzným – babička (proměněná v husičku) a prababička (proměněná v myšku) jsou zkušenými průvodkyněmi a rádkyněmi na druhém a třetím světě, bez jejichž pomoci by chlapci své hrdinské skutky vykonali jen ztěží.

O velkých hrdinstvích dvanácti bratrů

Byl jeden Rom. Žil se svou ženou na tom světě čtyřicet pět let, ale děti neměli. Rom chodí do lesa na dříví, sám a sám. Má dvoumetrovou pilu, sekeru – asi tak pětadvacet kilo, zatne do stromu dvakrát, strom padne. Pila sama piluje, sekera sama štípe, dřevo se samo skládá.

Povídá: „Bože můj zlatý, cožpak mám takovou sílu, že jak na něco ruku položím, hned je všechno hotovo?“

V poledne Rom usedne, že se nají. Na ohni si peče brambory, posolí, zapije vodou z potoka, ulehne a začne dřímat.

Ale před patnácti lety se jeho ženě narodilo v noci dvanáct synů, nevěděl o nich ani otec, ani matka, jak se narodili, zmizeli. A ti synové teď chodí do lesa, už jsou velcí, ne, patnáctiletí, a všechnu práci dělají za otce.

Jak otec dříme, sejdou se kolem něho a nestarší chlapec povídá: „Jaký je ten náš tatíček ubohý! Budeme mu pomáhat.“

No, Rom přijde domů z práce, ne, povídá: „Ach, ženo moje, zdálo se mi, že jsi porodila dvanáct chlapců.“

Žena se dívá na muže: „Ach, muži můj, to ne, to byl jen sen. Každý den chodíš sám a sám po lese, s nikým nepromluvíš, kdoví jestli ti rozum nepobloudil.“

„Nemluvím z poblouznění, ženo moje, v poledne jsem usnul a zdálo se mi, že máme dvanáct synů.“

„Kéž by Bůh dal, aby to, co se ti zdálo, bylo i pravda.“

Rom se ženou bydleli v malé, ubohé chatrči, na střeše jen jedno stéblo slámy, a i to už hnilo.

Jednou povídá starý Rom své ženě: „Poslouchej, ženo moje, pojď se mnou do lesa, abych nebyl tak sám, nemusíš nic dělat, provětráš se trochu, sem tam sebereš nějakou houbu, nebo si sedneš vedle mě, a den nám rychleji uběhne.“

Dobře. Odešli do lesa. Jak odešli, nejstarší syn přijede na koni k jejich chatrči. Šaty – čisté stříbro, živá-mrtvá šavle po boku, lidé před ním klekají: Pánbiček přijel! Pánbiček přijel! Chlapec kouká na tu kolibu, dá se do pláče. A co neudělá? Máchne šavlí, strhne chatrč, na prášek se rozpadla, namísto ní osmiposchoďový panelák. Za patnáct minut všechno hotovo.

Syn si plivne pod nohy: „Ať mají můj otec a má matka ve svém domě ty nejvzácnější, nejbohatší, nejmodernější věci, co na světě existují!“

Skočil na koně, vznesl se, odlétl. Sešli se lidé i faráři. Byl tu Pánbůh! Ubohý Rom se vrací z lesa.

Faráři dali kolem osmiposchoďového paneláku vystavět kapličky, nakladli do nich všelijaké svaté, co na světě jsou i nejsou, a ti svatí drželi u domu stráž.

Rom přijde tam, co stávala jeho chatrč, padne na zadek. Polekal se. Farář ho pokropí svěcenou vodou, vysvětlí dům i Roma.

„To je tvoje, Bůh ti to postavil, jsi teď největší člověk v celém okrese.“

Rom omdlel. Polili ho vodou, vzkřísili, vedou ho do domu. V domě všude porcelánové parkety, polstrované stěny, samá zrcadla. Věci, jaké Rom v životě neviděl. Kde se vzali tu se vzali, dva smělí mladíci – to jsou Romovi synové, o kterých neví – položili otce a matku do postele a mezitím bez kuchaře, bez kuchařky ta nejlepší jídla na stole. Starý se ženou ze samého strachu usnuli. Jak usnuli, má žena sen, že ji někdo hladí po vlasech. A to ji hladí její syn.

„Ach, můj milý muži, právě se mi zdálo, že mě někdo hladí po vlasech.“

„Ty jsi mi taky nevěřila, že máme dvanáct synů, jak mám já věřit tvému snu?“

Ale nic, vstali: „Co si teď s tím bohatstvím počneme?“

„Pánbůh nám ho dal, nedá se nic dělat, musíme si ho vzít.“

„Napil bych se trochu dobrého vína,“ povídá starý.

Jen to dořekl, víno se samo nalévá, starý couvá, bojí se, ale pohár se mu sám drží v ruce, sám se přikládá k ústům. Rom se napil, zčervenal, spadly z něho šaty, a v tu chvíli je oblečen do černého, černé kalhoty, černé sako, bílá košile, pod bradou ubrousek, aby se nezababral, krásně učesaný, ostříhaný, namaštěné vlasy, klobouk.

Stará na něj kouká: „Ten Pánbůh tu musí být někde schovaný! Možná že v kredenci.“

Hledají Pánaboha v kredenci, v almaře, pod postelí – nenašli. A tak se najedli a zase usnuli.

Spí a chlapci vešli dovnitř. Sedli si ke stolu, dojedli, co zbylo, nejmladší vytáhne z kapsy škatulku, ze škatulky zlaté srdíčko na zlatém řetízku. Srdíčko se dá otvírat a uvnitř fotografie všech dvanácti synů.

Portrét. Pověsil srdíčko na krk své spící matce a druhé srdíčko s fotografií pověsil na krk otci.

Ráno starý vstane: „Koukej, zlaté srdce na krku! I řetízek čisté zlato!“

Jeden kouká na druhého.

„Kdes to vzal?“

„Kdes to vzala?“

Otec sundá srdíčko, otevře ho, uvnitř fotografie dvanácti chlapců. A jakých chlapců! Mladí hrdinové!

„To jsou přece ti synové, co se mi o nich zdálo!“

Matka si prohlíží chlapce a pláče. No, vzali srdíčka, zabalili je do bílého ručníku, a starý je schoval do skříně. Procházejí se po domě, ruce pod paždí, jídlo se normálně samo nosí na stůl, stará vůbec nemusí vařit.

No, a ve vesnici je pouť. Farář nejde světit kostel, ale jde světit Romův dům. Sešli se velcí pánové, králové, funkcionáři, televizníci, novináři, dělají velké zápisy do novin, že jako zlatý Bůh postavil dům chudému Romovi a že už na tom Romové nejsou tak zle, jako bývali dřív.

Nedaleko Roma bydlel král. A stará Romka má opět sen.

„Poslyš, muži, zdálo se mi, že si náš nejmladší syn vezme za ženu královskou princeznu.“

„Jaký náš nejmladší syn? Vždyť žádné nemáme.“

A tak vyndali z almary zlaté srdce, dívají se na fotografii, dívají se jeden na druhého.

„Víš ty, ženo moje, že ti tenhle chlapec je podobný? To jsi celá ty, když jsi bývala mladá.“

„A tenhle je zase podobný tobě.“

A od té chvíle věděli, že chlapci na fotografii jsou skutečně a samozřejmě jejich děti.

V neděli jde starý se starou do kostela. Mezitím se na dvoře sejdou jejich synové. Tentokrát jsou oblečeni normálně, do lesnických uniforem. Prohlížejí si dům, co otcovi a matce postavili.

„Poslouchejte, bratři,“ povídá ten nejprostřednější, „to je všechno hezké, co jsme udělali, ale stejně pořad nejsem šťastný. Jak můžu být šťastný, když se otcovi a matce nesmíme ukázat, když nás nevidí, když je nesmíme obejmout a políbit, jako synové líbají otce a matku.“

„Počkej, bratře, počkej, jak rozhodne náš nejstarší. Jestli se tatínkovi a mamince ukážeme dřív, než je nám určeno, propadne naše kouzelná moc, všechna síla bude pryč. Napřed musíme vykonat nějaká hrdinství, napřed musíme vzít svět do ruky, aby králové před nás padali na kolena, pak bude čas na líbání.“ (...)

Gil'a / Písně

Ilustrační foto. Foto MRK – M. Kucharičová (2 foto)

Belišová, Jana: Phurikane gil'a. Starodávne rómske piesne. Zborník piesní. Žudro, Media3, 2002.

Romane gil'a. Zpěvník romských písní. Fortuna, Praha 1999.

UKÁZKY U PÍSNÍ ŘAĎTE PROSÍM DO SLOUPCŮ VEDLE SEBE: ROMSKÝ ORIGINAL / ČESKÝ PŘEKLAD

„Rom zpívá ze žalu, z bídy, z dobré nálady, pokaždé, když se v jeho duši něco děje. Zpívá, i když mu někdo umře. Podle toho, jaké písně kdo zpívá, poznáte, co mu vlastně je. Třeba to neřekne, ale vyzpívá to. A každý ztichne, zjihne a projde jím cit...“

(Tera Fabiánová) (6)

Písně jsou v romské kultuře dodnes živým folklórním žánrem, dosud jsou součástí každodenního života. Zpívá se doma o samotě, dětem před spaním, ve společnosti pro ostatní a s ostatními během zábavy spojené s hudbou, tancem a zpěvem zvané *bašaviben* nebo *mulatišagos*.

Pro píseň se v romštině užívá původní termín *gil'i* (pl. *gil'a*). Na rozdíl od pohádek je interpretace písní doménou žen.

Z hlediska vzniku se rozlišují písně starodávné lidové tradiční písně (*phurikane gil'a*) a písně

nové (neve), žánrově se vydělují písně určené *k poslechu (halgató)*, písně *zábavné*, které se zpívají společně a které slouží k obecnému pobavení (*mulatovne*), a písně k tanci (*čardaša*).

Tematicky pak lze rozlišit další kategorie, z nichž nejvýraznější jsou písně *žalostné (žalošňa, čorikane gíľa)*. Jsou vyzpívaným nářkem nad chudobou, osamělostí, ztrátou blízkého člověka, smrtí, sirobou, bídou, hladem, nešťastným osudem, zhrzenou láskou, špatným životem. Často bývají provázeny lítostí a pláčem. Interpretace žalostných písní přináší úlevu, zbavuje duši lítosti. Říká se: *Lačhi gíľi žužarel o jilo*. (Dobrá píseň očišťuje srdce.) *Kaj o gíľipen, našľol pharipen*. (Kde zní zpěv, mizí žal.). Smutek a těžká situace, které člověka tíží, jej ponoukají k tomu, aby svůj žal vyzpíval nahlas. Poté, co tak učiní, se dostaví vysvobozující pocit úlevy. Explicitně to vyjadřuje opět Fabiánová: „*Někdo přišel zlomený, citově, že to každý poznal, a říkali mu: 'Co ti je?' A on začal zpívat a vyzpíval to takovým způsobem, že ho ostatní litovali.*“ (7) Žalostné písně nejsou jen němým nářkem, jsou také hlasitým voláním o pomoc, modlitbou k Bohu. Jako příklad *čorikane gíľa* uvádím několik následujících písní:

V písni *Soske khere džava* (Proč bych šel domů) je vyjádřena bolestná ztráta nejbližších, pocit osamělosti a bezmoci poté, co dítěti zemřela matka a otec se znovu oženil, což v očích postiženého znamená v podstatě stejnou ztrátu.

*Soske khere džava
te man ňiko nane
e daj mange muľa
o dad romňa il'a*

*Nane man dajori
nane man dadoro
ačhil'om korkoro
sar čhindo kaštoro*

*O čhindo kaštoro
oda mro dadoro
de saňi raňori
oda mri dajori*

Proč bych šel domů
když nikoho nemám
maminka mi umřela
otec se oženil

Nemám maminku
nemám tatínka
zůstal jsem sám
jak podřatý stromek

Podřatý stromek
to je můj tatínek
tenký proutek
je moje maminka

Píseň *Soven čhave soven* (Spěte, děti, spěte) je dialogem mezi zemřelou matkou a dětmi, které zde po své smrti zanechala na pospas osudu. Děti jsou nabádány, aby nežádaly jídlo, jelikož již není nikoho, kdo by je nasýtil. Matka je zase vyzývána, aby ze svého hrobu vstala a o své děti se postarala. Děti jsou odkázány na pomoc cizích Romů a prosí Boha, aby jim v jejich těžké situaci pomohl.

*Soven čhave, soven
ča te chal ma mangel
imar amari phuri daj
andr'odi kali phuv*

*Ušti dale opre
štar čhave užaren
Sar me, Devla de uš'ava
te me na som hodno*

*Ačhilam čorore
pr'ola cudza Roma
lačho avla o gulo Del
šegitin'amenge*

*Spěte děti, spěte
jenom nechtějte jíst
už je naše stará matka
v té černé zemi*

*Vstaň maminko
čtyři děti čekají.
Jak mám, Bože, vstát
když nemůžu?*

*Zůstali jsme ubozí
na starost cizím Romům
sladký Bůh bude dobrý
a pomůže nám*

Písňe se tradují, předávají se z generaci na generaci. Zpěvačka Márynda Kešelová se písničky učila zejména od své babičky, která jí je předávala se slovy: „*Nauč se ty moje písničky, ať tu na tom světě něco po mně zůstane.*“ (8) Pátráme-li po tom, kde se interpret písni naučil, často se dozvídáme, že se píseň v rodině předává z generace na generaci: „*To je písnička strašně pravěká, ani můj dědeček nevěděl, kdy přišla na svět, a dědečkovi by bylo dvě stě nebo tři sta let, kdyby neumřel.*“ (?? Z nepublikovaného rozhovoru MH s Michalem Kešelem, Litoměřice ??) nebo „*Je to dávná, starodávná písnička, ještě babička mojí babičky při ní plakala.*“ (9)

Postupem času dochází pochopitelně k aktualizaci starodávných textů a vznikají verze nové. Obecně však lze říci, že se v romských písničkách poměrně často objevují standardní dvojverší nebo celé sloky, které se tradují po několik generací a jsou dodnes živé. U žalostných písni jsou těmito standardními verši kupř. časté obraty: *Devla, Devla, so me kerd'om* (Bože, Bože, co jsem to proved) nebo *Ko čoreske na sal / čoreske na pa'as / a me imar čori / ta čoreske pa'av* (Ty kdo nejsi chudý / chudému nevěř / já chudá jsem / tak chudému věřím) nebo *Marel o Del marel / kas kamel ta marel / A man imar mard'a / na džanav vaš soske* (Trestá Bůh trestá / koho chce, tak trestá / Mně už také potrestal / a nevím proč).

Ke standardním veršům se často připojuje část autorská, v níž je vyjádřena vlastní zkušenost, vlastní trápení. Narátor Ruda Dzurko vzpomíná na schopnost své maminky, která skládala vlastní písničky při jakékoliv příležitosti: „*Romové si písničky vymýšleli, třeba moje máma, ta prostě složila písničku, když třeba někoho odvezli do nemocnice. Jako kluk si pamatuju, že sestra měla slepé střevo, Maryška,*

omdlela v práci, tak ji odvezli do nemocnice, no a máma celý večer plakala. Kdyby brečela tři hodiny, tak by do toho tři hodiny zpívala. A přitom jí to všechno sedělo, melodicky, slova, úplně to zbásnila, udělala z toho tragedii... Anebo se zase v písničce uměla někomu vysmát... Romové si složili písničku na všechno, o lásce, o nenávisti...“(10)

Právě zkušenost, vlastní prožitek a pravdivost jsou požadavky kladené na dobrou píseň. Píseň má být opravdová, má mít silný emocionální náboj, má podněcovat k osvobozujícímu pláči, anebo naopak k bujarému veselí. *Romaňi gilí džal le jilestar, avel kijo jilo.* (Romská píseň vychází ze srdce a přichází k srdci.)

Podle těchto parametrů je také ceněn samotný interpret. Jaké jsou předpoklady k tomu, aby se posluchač mohl s něčí písní ztotožnit? „*So šundom la datar le dadestar, ta jon vakernas, hoj nekfeder ko gil'avlas, oda na has podľa savo hlasos les sas abo sar, aľe ko sthovlas jekhšukareder lavora, džanen? Ko sthovlas ajse sar pes phenel le jilestar, kaj le manušenge pes ada pačinlas. Oda čačipen, čačipen so andre thovenas, on oleske phenenas: 'He, ada hin amaro. Ov amenge džanel avri te phenel andre gilí.'“ / Co jsem slyšel od svých rodičů, tak ti říkali, že nejlépe nezpíval ten, kdo měl nejlepší hlas, ale ten, kdo složil nejhezčí slova. Kdo složil slova, jak se říká ze srdce, že se to člověku líbilo. Ta pravda a zkušenost, co do písně vložili. Potom mohli říct: 'Ano, to je naše! Ten nám to umí v písni vypovědět!' (11)*

Řada písní odráží také historickou zkušenost. Jako příklad uvedu dvě písně, inspirované událostmi druhé světové války, konkrétně nuceným nasazením v pracovním táboře na východním Slovensku. Zatímco muži byli odvedeni do pracovního tábora, ženy s dětmi zůstaly doma samy a nebyly s to se uživit.

*Andr'oda taboris
phares buťi keren
phares buťi keren
mek mariben chuden*

*Ma maren, ma maren
bo man murdarena
hin man khere čhave
ko len ľikerela*

*O krampačis mri daj
e šuffa šukar čhaj
a o vagoňikos
mri šukar piraňi*

*Dural, dale avav
dural palikerav
avel mri dajori
rovľarde jakhenca / rozmukhle balenca*

*V táboře
se těžce pracuje
těžce se pracuje
a ještě tam bijou lidi*

*Nebijte mě, nebijte,
nebo mě zabijete
mám doma děti*

kdo je bude žít?

Krompáč je moje matka
lopata má dcera
a vozík moje milá

Přicházím z dálky
zdálky zdravím
přichází má maminka
má uplakané oči / rozpuštěné vlasy

Interpret Josef Duna okomentoval píseň následovně: „*Andro mariben kidle le muršen pro buťa. Andro 1942. Amen o Roma mušindam le Němcenge te džal te kerel e koleja, hoj pes te jel hodno te dochudel andre Rusija pro mariben. Amen sam Kašatar. Pašal e Kaša. Mange sas akor biš berš. Ile amen andro taboris, takoj aver d'ives andre buti. Savo slabo sas, il'a o phandlo o cilo pal e lopata, chudlas te marel le buťakeren. Daktore andre bokh the pernas tele, na birinenas, domurdarnas len, odoj paš'olas kim na merlas... Najsamprv pro Petičis samas a paš'is Bistrate. Hanušovcate. Odoj amen gi'avahas ajse gi'a. / Za války brali muže na práci. V roce 1942. My Romové jsme museli jít Němcům pokládat koleje, aby se dostali do Ruska. Jsme z Košic. Od Košic. Mě tehdy bylo dvacet let. Vzali nás do tábora a hned druhý den do práce. Kdo byl slabý – četník vzal násadu od lopaty a začal ho bít, ty dělníky. Někteří padli hladem, nemohli dál, dobýjeli je a leželi tam, dokud neumřeli... Nejdřív jsme byli na Petiči, pak v Bystrém a v Hanušovcích. Tam jsme zpívali takové písně.(12)*

*Jaj rajale barale
so tumen kerena
že le muršen kidňan
o čhave ačhile*

*So pes ačhila
pro nevo taboris
le Romen štrihinde
čore romňa roven*

*Že le Romen štrihind'an
bo bare nasvale
že bare nasvale
mek mariben chuden*

*Rajale barale
bo na mištes kerďan
mukhľan tumen mukhľan
ale churde čhaven*

*So pre phuv arakhen
andro muj rakinan
bare bokhale hin
mek mariben chuden*

Ach, mocní pánové
co jste to udělali

muže jste sebrali
a děti zůstaly

Co se to stalo
v novém táboře
ostříhali Romy
ubohé ženy pláčou

Ostříhali Romy
že byli moc nemocní
moc nemocní
a ještě je bijí

Pánové mocní
nedobře jste udělali
nechali jste nechali
ty drobné děti

Do pusy si strkají
to co najdou na zemi
mají velký hlad
a ještě jsou bity

Následující autorská píseň romského písničkáře Gejzy Horvátha z Brna, která již zlidověla, zase popisuje odchod ze Slovenska do Čech a těžký začátek v novém domově:

*Odkanastar avlom pro Čechi
phari buti me ča keravas
keravas pro raja
phari buti me ča keravas*

*Kali kava man denas
phari buti mandar mangenas
Andro vast andro vast
churde love mange ginenas*

*Kalo maro khere anavas
le čhavenge koter čhinas
Andre dukh počoral
pre mre vasta, Devla, rovavas*

Od té doby, co jsem přišel do Čech,
jenom jsem tvrdě dřel,
dřel jsem se na pány,
dřel jsem se, dřel

Dávali mi černou kávu
a chtěli ode mě těžkou dřinu
Do dlaní do dlaní
mi počítali drobáky

Domů jsem nosil černý chléb
Dětem jsem z něj krájel krajíc
V bolesti jsem potají
do dlaní, Bože, plakal

Kromě funkce psychohygienické a zábavní mohou mít písně také funkci morálního korektoru. V písni je možné vyjádřit sebekritiku, vyznat se z vlastní špatnosti a stejně tak také obvinít či zostudit někoho jiného. Písni je možné vyjádřit to, co nelze sdělit přímočaře slovem. *Andre gilí šaj phenes savoro.* (Písni můžeš vypovědět všechno.) M. Hübschmannová často uvádí příhodu z Velké Lomnice, kdy byl během společné zábavy v písni obžalován a obecně zostuzen muž, který svoji rodinu zužoval nadměrným pitím a svou manželku týral. Manželka pijáka se pokusila nápravu sjednat tím, že si při dané příležitosti najala zpěvačku, která její obžalobu manžela veřejně vyzpívala. Piják situaci neunesl a ještě před koncem písně místnost veřejně zostuzen opustil. (13)

*More, more, so tu keres,
raťi d'ives mato phires,
so zarodes, savoro prepjies,
aves khere, la romňa mares*

*Has tut gerekos, imar nane,
andre karčma les bikend'al,
so tuke daj miri daj oj phenela,
o kabatos na figind'al*

Člověče, co to děláš,
ve dne v noci chodíš opilý,
co vyděláš, to propiješ,
přijdeš domů a biješ ženu

Měl jsi kabát, už ho nemáš,
prodal jsi ho v krčmě,
co ti řekne, má mátko,
když sis nepověsil kabát

Jozef Ferenc zase zpívá kajícnou píseň svého strýce, který opustil svou ženu, aby si užíval s jinými: „*Kadi gilí sikhli'om le bačistar mirestar Prahate roku sedumdesátým. Jov varekana rikono čhavo sas, jov pal o džuvľa phirlas, avľa pale ke romňi.*“ / Tuhle píseň jsem se naučil od svého strýce, v Praze v sedmdesátém roce. On kdysi býval velký syčák, chodil za ženskýma a pak se k ženě vrátil zpět:(14)

*Odmukh mange, romňi
te rosňiben kerd'om
jaj de rosňiben kerd'om,
avraha me gejl'om*

*Jaj avraha me gejl'om
tutar na bajind'om
andre bari žaľa
le čhavoren mukhl'om*

*Jaj le čhavoren mukhlom
baro jevend avel
baro jevend avel
kotor maro nane*

*Jaj odmukh mange, romňi
te rosňiben kerđom
andre bari žala
avraha me gejlom*

Odpusť mi, ženo
že jsem udělal lumpárnu
ach, udělal jsem lumpárnu
a s jinou jsem odešel

Ach, s jinou jsem odešel
o tebe jsem se nestaral
děti jsem zanechal
ve velkém žalu

Ach, děti jsem opustil
přichází tuhá zima
přichází tuhá zima
a nemáte ani kůrku chleba

Ach, odpusť mi, ženo
udělal jsem špatnost
odešel jsem s jinou
a tobě jsem způsobil žal

Helena Demeterová uvádí příběh svého syna, který svým rodičům vyzpíval svoji bolest nad jejich rozhodnutím zakázat mu vztah s dívkou, kterou miloval, a nepřímo jim tak sdělil nesouhlas s jejich postojem: „*Můj syn zpíval písničku 'Šuki prajtin na čerkinel' a já jsem zpívala s ním, ale musela jsem strčit hlavu pod umyvadlo a padaly mi slzy až na zem, protože v té písničce se zpívá: Suchý lístek nešelestí, když vítr nefouká, lidí nemluví o tom, co není pravda. A z toho jsem poznala, že chodí s holkou, co jsme mu zakazovali, a dojalo mě to, tak jsem brečela. My jsme mu to zakazovali a on svůj žal projevil tou písničkou. 'Joj, de počoral pes kamen, la datar pes ladžal, phen ča mange, tu lubňije, či pes na rozdžaha.'* / Ach, potají se milují, před matkou se stydí, pověz mi, holka, zda-li se nerozejdem.) Píseň způsobil, že rodiče od svého rozhodnutí upustili a synovi vztah s dívkou povolili. „*A pak jsem jim to už nezakazovala.*“(15)

Také další příklad, který stejná narátorka uvádí, dokazuje, jak silným hybadlem může píseň být. Svého času prožívali s manželem manželskou krizi. Syn už jejich vzájemnou nevraživost jednoho dne nevydržel, vzal harmoniku a zazpíval jim píseň Věry Bílé 'Džalas mange suno štare papiňenca' (Zdalo se mi o čtyřech husách), kterou chtěl upozornit, že vztah se netýká pouze jich, ale také jejich dětí, za něž mají zodpovědnost. „*Chtěl nám tím říct, že máme čtyři děti, tak ať jsme rozumní. No a v tu ránu už jsme byli s tátou zadobře.*“(16)

Oproti tomu písně zábavné mají text odlehčený, věnují se hudbě, lásce, jídlu a jiným běžným výjevům ze života:

*Nane oda lavutaris
kaj mri gili te bašavel
Bašavla la mro pirano
bo jov lačho lavutaris*

Není takového hudebníka
který by zahrál mou píseň
Zahraje ji můj milý
protože je dobrý hudebník

*Džal o paňi tele le foroha
odoj terd'ol mri šukar piraňi
ko la mange ko la mange chudela
jekh litra mol me leske potřinav*

Teče voda dolů městem
tam stojí má krásná milá
kdo mi ji kdo mi ji chytne
tomu zaplatím litr vína

*Motoris motoris
štare kerekenca
hoj man te vožinav
mire piraňenca*

Auto auto
se čtyřma kolama
abych se v něm vozil
se svýma milýma

Romské písně se zpívají výhradně v romštině. Tento imperativ potvrzuje Tera Fabiánová následujícím výrokem: „K romské hudbě patří romština. Nikdo jiný nepodá romskou písničku tak citlivě, jako když ji zpívá sám Rom. Jenom Rom ji může podat se vším všudy, protože zpívá s duší a zpívá ji tehdy, když se ta písnička hodí k jeho duševnímu rozpoložení... Naše romská řeč je sladká. Kdybych chtěla přeložit romské písničky do češtiny, nemohla bych, protože by v nich nevynikl ten cit, ta sladkost, ta něžnost... Je to jako když uvaříš polívku a nedáš do ní sůl...“ (17)

Písně jsou jedním z mála prostředků, které mají dodnes schopnost romštinu konzervovat.

Romské písně byly hojně publikovány jak časopisecky, tak také v samostatných knižních vydáních.

Vakeriben / Vyprávění

Ilustrační foto. Foto MRK – M. Kucharičová (3 foto)

Lacková, Elena: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Triáda, Praha 2002

Hübschmannová, Milena: Po Židech Cigáni. Triáda, Praha, 2005.

„O dad džanelas šukares te vakerel. Vakerelas amenge pal peskero dživipen... (...) E daj o dad

man lenas peha ko Roma, kaj pes vakerlas sojegaver. Igen šukares pes vakerlas. O Roma pre peste thovnas vera, kaj koda, so vakeren, hin čačipen. Ole vakeribnastar me sikh'il'om but pal o dživipen. Oda sas vaš mange buter sar škola. Dži adad'ives rado šunav, so o Roma vakeren.“

Tatínek krásně vyprávěl. Vyprávěl nám o svém životě... (...) Rodiče mě brali na návštěvy k Romům a všude se vykládalo o všem možném. Romové se vždycky zapřísahali, že všechno, co vyprávějí, je svatá pravda. Z jejich vyprávění jsem se mnoho naučila o životě. Bylo to pro mě víc než škola. A dodnes romská vyprávění miluji.

(Ilona Ferková) (18)

Dalším velmi rozšířeným žánrem romské slovesné tvorby je volné vyprávění. Neváže se k žádné formalizované sešlosti jako pohádky, vypráví se kdykoliv při setkání více lidí, zejména v kruhu široké rodiny. Pro vyprávění se užívá abstraktum odvozené od slovesa *te vakerel* – hovořit, vyprávět. Během vyprávění sděluje vypravěč svoji zkušenost, prožitek, popisuje určitou událost, hodnotí její význam i jednání a charakter zúčastněných aktérů. Pravdivost svého vyprávění dotvrzují vypravěči často formulí „*O Del man te marel, hoj oda nane čačipen!*“ (Ať mě Bůh potrestá, jestli to není pravda!) nebo „*Te merav!*“ (Ať umřu!). Kromě funkce socializační je u vyprávění důležitá funkce etická a výchovná: Vypravěč ve vyprávění poukazuje na vzory chování – správného, slušného chování (*pre pařiv*) a chování špatného, ostudného (*pre ladž*) a zprostředkovává tak posluchačům poučení. Jako příklad uvedu úryvek z vyprávění Marty Bandyové, která vzpomíná na vzájemný vztah svých rodičů. Otec se k matce zachoval velmi špatně, když ji zanechal se šesti dětmi a odešel od rodiny s jinou ženou. Vypravěčka popisuje, jak bylo toto jednání vnímáno širokou rodinou i celou komunitou – čin otce odsoudili a potrestali jej tím, že na něj uvalili zákaz stýkat se se svou rodinou. Když se pak otec po čtyřiceti letech k matce vrátil, díky své víře v Boha mu byla schopna odpustit: „*O dad kerđas la dake šove čhaven u palis la da mukhl'a, zdenaš'a avraha. No, afe akor andre koda časos varekana oda has vareso igen phuj, palis les calo famel'ija čhid'as avri, ta jov but but but berša našmejinlas ko phrala – jon has eňa čhave, ta o dad has eňa čhavendar a našmejinlas pes prostě te dikhel, ča pal o cudza Roma has... O dad la daha na bešel'as skoro saranda berš a pal o saranda berš pes visard'as pale ke daj. No, afe e daj les na kamelas. Afe phirlas andre khangeri, pa'alas le Devles, ta peske phend'as: 'Ta tu kames le Devles te pa'al a na odmukheha leske? Musaj leske te odmukhel savoro!'“ / Otec měl s maminkou šest dětí a pak ji opustil, utekl s jinou. No, ale tehdy v té době to bylo něco strašně špatného, celá rodina se ho zřekla, takže se nesměl řadu let stýkat s bratry – jich bylo devět dětí, takže tatínek byl z devíti sourozenců a s nikým se nesměl stýkat, byl odkázaný jen na cizí Romy... Otec s matkou nežil skoro čtyřicet let a po čtyřiceti letech se k ní vrátil. No, ale máma ho nechtěla. Ale chodila do kostela, věřila v Boha, a tak si řekla: 'Tak ty chceš věřit v Boha a neodpustíš mu? Musíš mu to všechno odpustit!' (19)*

Námětem vyprávění ze života jsou běžné každodenní události. Kromě těch se však vyděluje několik osobitých celků: vyprávění o předcích, vyprávění o životě dříve, vyprávění o válce, vyprávění o setkání s duchy zemřelých, a další.

Vakeriben pal o dada / Vyprávění o předcích plní důležitou funkci identifikační – posiluje vědomí příslušnosti k určitému rodu a utužuje vlastní sebevědomí, předkládá vzory hodné následování, zprostředkovává osobní historii rodu. Někdy je příbuzný-hrdina až glorifikován, je zbaven všech záporných vlastností a jeho vlastnosti kladné nabývají geometrickou řadou. Dorůstá téměř pohádkových rozměrů, stává se mýtickou legendou schopnou nemožného. Jako příklad uvedu úryvek z vyprávění Alžběty Čopákové, která líčí výjimečnou postavu svého dědečka: „*Pradědeček mého dědečka, ten v Plechoticích postavil kostel, protože byl napůl dřevěný a celá ta vesnice se usnesla, že by chtěli kamenný kostel. No, takže děda i se svýma sourozencema ten kostel postavili. A už i tím celá naše rodina vešla do takové jakoby vážnosti a ta s námi šla už potom celý život.*

No a děda stavěl krby, pece, takové ty vysoké kachlové kamna, a v létě vždycky pracoval na polích, na zelinářství, ovocnářství a pak, když jsme všechno sklídili, tak jel do Ameriky. Tam jezdil po rančích, stavěl tam taky ty pece a podobně. A tam se vlastně seznámil i s mojí babičkou, protože tam byl s jedním Polákem, no a když se vraceli zpátky, tak ho pozval k nim do Polska, no a tam se můj dědeček seznámil s babičkou, kterou si potom přivezl sem.

No a to je například taková zajímavost, že děda vybudoval doma takovou botanickou zahradu, přivezl různé rostliny, řebas plané olivy jsme tam měli, které sice nerodily, nebo turecké ořechy, zvláštní květiny jako na způsob orchidejí, obrovské cypřišové keře jsme tam měli, ty byly sestříhané do různých tvarů - srdce, trojúhelník, a mezitím jsme si hrávali. No, a na podzim jsme vždycky vyváželi tři čtyři vagóny melounů, ovoce.

Nedaleko v Egřeši byl gróf a dědeček mu udělal nádherný kočár, a s tím tam potom po tom košickém okrese jezdil, a ten gróf si ho tak oblíbil, že s ním pak děda jezdil pravidelně do Ameriky, ve Francii byl, já se jmenuju Alžběta jenom z toho důvodu, že s ním byl právě tenhle gróf v Londýně a tenkrát byla Alžběta, královna nynější, malá, a děda se téměř dostal i do toho paláce, ale bohužel tam přišli v době, kdy nepřijímala, takže ani toho grófa nepřijmula, ani mého dědečka, nicméně potom, když já jsem se narodila, tak mi dali jméno po královně Alžbětě. No, tak takovéhle věci byly. My jsme byli velice vážená rodina...“ (20)

Příbuzní však nebývají popisováni jen v těchto kladných superlativech. Setkáváme se i s realistickým vykreslením jejich charakteru, v němž se vedle vlastností kladných, na které mohou být potomci pyšní, objevují také vlastnosti či jednání záporné. Takto je tomu kupř. ve vyprávění M. Bandyové výše, nebo Ireny Tomášové, která na svého otce vzpomíná následovně: „Tata byl velký muzikant. Byl vyhlášený po celém prešovském a bardejovském okrese. Lidi ho měli strašně rádi, všichni mu říkali 'Andriš!' (...) Náš otec byl chytrý člověk. Ale taky velký piják. Jéžíš, když byl ožralý! Bouchal do stolu, házel talíře, byl agresivní. Jak přišel domů, už jsme všichni utíkali pryč. Když máma viděla, že jde, už na nás volala: 'Jdeme!'“ (21)

Sar o Roma dživenas čirla / Vyprávění o životě dříve se velmi často váže k minulosti předválečné, kdy ještě fungovala soudržnost nejen širokého příbuzenstva, ale celého romského společenství. Na jedné straně slyšíme sice náрек nad bídnými poměry materiálními, na straně druhé však pamětníci s nostalgií vzpomínají na někdejší bohatství duchovní, tehdy platné, a udržované pozitivní hodnoty (úcta, soudržnost, pohostinnost). „Život byl těžkej, ne jako teď. Teď se máme vynikající.“ (22) Podobně jako Lujza Girzová popisuje život dříve obrovské množství pamětníků, když zmiňují bídu, hlad, chudobu, odkázanost na milosrdenství a pomoc druhých. Mária Terkelová popisuje ve svém vyprávění situaci před druhou světovou válkou v obci Ľubica v okrese Poprad: „K'amende has čoripen. Čore, čorore, čore. Ehas bari bida pr'amende, na has amen so te chal, našti džalas e daj te cinel. Sem aňi avka o lovore na has. Aľe kerlas e daj ko gadži, pomožinlas lenge, ta delas oda bandurkici, thudoro, maroro, no. Tak avka dživahas sar pes delas. Aľe bida. Chahas so has. Khoňaha – oda hin luj. Lojos. Oleha tavlas e daj haluški vaj pražimen chaben, no tak oda chahas. Te predživas. Oda na sar adaďives - savorestar hin!“ / U nás byla chudoba. Chudí, chudoučci, chudí. Velkou bídu jsme měli, nebylo co jíst, maminka nemohla jít nakoupit. Stejně ani nebyly peníze. Ale pracovala u gádžovky, pomáhala jí, takže jí dávala nějaké brambory, trochu mlíka, kus chleba, no. Žili jsme, jak se dalo. Ale byla to bída. Jedli jsme, co bylo. S lojem. Lúj. S lojem vařila maminka halušky nebo praženici, a to jsme jedli. Abychom přežili. To nebylo jak dnes, kdy je všeho dost! (23)

Andrej Giňa sice připouští dřívější těžké materiální podmínky, palčivějším však shledává současnou ztrátu někdejšího duchovního bohatství, rozpad romského společenství a upuštění od správných hodnot: „Hjaba kaj (o Roma čirla) sas bokhale, džanenas jekh avres paťiv te del, ľikerenas jekhetane, džanenas jekh avreske te odmukhel, dikhenas andre avreste manušes. Hjaba kaj o goja has bokhale, o vodi has čalo. / I když (Romové dříve) hladověli, dovedli jeden druhému prokazovat úctu, drželi pospolu, dovedli si odpouštět a jeden ve druhém viděl člověka. Měli jsme sice hladový žaludek, ale duše byla sytá. (24)

Další okruh vyprávění o životě dříve se váže k odchodu ze Slovenska do Čech. Pamětníci popisují rozdíly mezi životem v tradiční komunitě předválečného Slovenska a životem v nových – po stránce materiální často nesrovnatelně lepších – podmínkách v Čechách. Důvodem k poválečnému odchodu byly často právě velmi neutěšené životní podmínky, které se během války ještě zhoršily. Řada Romů byla za války vystěhována za obec nebo o svá obydlí přišla při přechodu fronty. Na Slovensko začali těsně po válce přijíždět nábožáři z Čech, kteří hledali pracovní síly k obnovení válkou zničeného průmyslu. Lepší dostupnost práce a bydlení byla pochopitelně lákavá, rozdíly ve venkovském a městském způsobu života značné: „*Táta si vydělal nějaké peníze a hned na jaře v čtyřicátém šestém jsme celá rodina odjeli za prací do Čech. (...) Přijeli jsme sem jako ubožáci, žebrota, odrbaní, nazí, bosí, hladoví nemocní. Lidé na nás koukali, nevěděli, co jsme zač. Vůbec jsme neuměli česky. (...) Byli jsme ze všeho dočista vyjevení. Tolik lidí jsme ještě nikdy neviděli. Neznali jsme tramvaj, proč to jezdí, kdo to řídí. Poprvé jsme jeli vlakem, viděli jsme autobus, auto. Když kolem nás něco projelo, říkali jsme: 'Jak je to možné? V tom autě musí být čert lebo jak! Že to samo jede. Jak je to možné?!' (...) Táta dostal práci u Pozemních staveb, pomalu jsme se začínali stavět na vlastní nohy. Češi nám ze začátku hodně pomohli, opravdu, to teda všechna čest.*“ (25)

Během posledních patnácti let reflektuje vyprávění o životě dříve také období od roku 1945 do roku 1989, kdy se Romové, kteří přišli ze Slovenska v Čechách, již zabydleli a našli zde své místo. Ačkoliv byla od konce padesátých uplatňována vůči Romům státem řízená asimilace, která se snažila potlačit veškeré projevy romské kultury, naprostá většina vypravěčů vzpomíná na období komunismu jako na zlatou éru. Vyzdvihují materiální výdobytky a možnosti, které jim tehdejší doba přinesla (poprvé měli vlastní byt, získali stálou práci) a kriticky hodnotí situaci, v níž se ocitli po roce 1989: „*Pracovali jsme na stavbě, manželka házela lopatou, my chlapi jsme vozili písek, no, nadřeli jsme se tam. Pak jsem pracoval v Posistě, na Smíchově jsme stavěli silnici, tam jsem byl nejlepší pracovník, stachanovec. Pětadvacet roků jsem kopal v plynárně, od roku šedesát pět až do důchodu. Měl jsem na starost dva bagry, jeřáby, všechno. Nadřel jsem se jako kůň. No jo, chtěli jsme peníze, chtěli jsme bydlet, chtěli jsme mít lepší život. A opravdu, dokázali jsme všechno, pak už to všechno nějak šlo. Najednou jsme se mohli oblékat, mohli jsme žít, měli jsme všechno, co jsme chtěli, obývací, ložnici, oblečení. Vždyť manželka má šatů, že by je mohlo oblékat patnáct ženských! Mohli jsme pomáhat dětem. Byli jsme šťastní, nic nám nescházelo, oba jsme měli práci. Naučili jsme se žít a žijeme. Dřív jsem zažil dost bídy, pak už jsem nemusel.*“ (26)

„*Za komunistů jsme se měli dobře. To řeknu i před Klausem. 'Pane Klaus, za komunistů jsme se měli dobře. Za sedmáct korun jsme si mohli koupit kilo točeného salámu. Bůček stál dvacet korun. Flaška rumu třicet čtyři korun. Za pět set korun jsme si mohli udělat nákup na čtrnáct dní. Dneska to nestačí ani na víkend!*“ (27)

Vypravěči hovoří také o rovných možnostech, úctě a uznání, kterého se jim ze strany ostatních tehdy dostávalo: „*Lidi se na nás dívali jinak, líp. (...) Nikdo nedělal rozdíly, že jsme Romové a oni jsou bílí. Když se pořádal ples, nosili nám pozvánky až do bytu, chtěli, abysme přišli. V hospodě jsme seděli společně. Nikdo nás nikdy nenapadl, jako se to děje dnes. Dneska mi bude pomalu sedmdesát čtyři, ale večír se bojím vyjít na ulici. (...) Dřív bylo líp. Byla práce, člověk mohl dělat ve dne v noci. Mezi Romem a mezi bílým se nedělal rozdíl. Dneska píšou, že Romové nechtějí do práce. Jé, vždyť ty holky, jak by utíkaly rychle, kdyby měly práci!*“ (28)

Velmi rozšířeným žánrem volného vyprávění jsou **Vakeriben pal o mariben / Vyprávění o válce**, při kterém pamětníci popisují svoje mnohdy velmi drastické zkušenosti z válečného období. Romové byli vedle Židů další pronásledovanou skupinou, na Slovensku byli izolováni od okolní společnosti, vystěhováni za obce, vyloučeni z armády, zařazováni do pracovních táborů, po příchodu německé okupační armády byli terorizováni a likvidováni za podporu partyzánů, využíváni na výkopy obranných zákopů a v konečné fázi pak sváženi do koncentračního tábora.

Pamětníci ve svém vyprávění sdělují především svůj prožitek. Ačkoliv přesné časové nebo místní údaje často absentují, pamětník mnohdy nedokáže zařadit události do širších souvislostí, na

autentičnosti vyprávění to nijak neubírá. Následující ukázka je úryvkem z poutavého vyprávění Ireny Tomášové, která válku prožila v obci Tolčemeš (dnes Šarišské Sokolovce) v okrese Sabinov. Válka ji zastihla jako mladou ženu. Před válkou žila spolu se svými rodiči a sourozenci v hezky zařízeném domku přímo v obci, měli malé hospodářství, otec se živil jako kovář a hudebník. Ačkoliv byla rodina takto integrovaná do okolní společnosti, nepodařilo se jí uchránit před násilným vystěhováním z obce: „Potom prišiel rok trčacet devět a s ním i koniec našej volnosti. Z Tisa byl prezident, k moci se dostala Hlinkova strana a s ní Hlinkova garda. To byli hajzlové, horší než gestapo. Začali nás pronásledovať. U nás ve vesnici to byla jedna rodina, starý Sklepár a jeho synové, Tomáš, Janko, Jura a jejich děti. Ti dělali rozruch v celej dedině. Dělali ze sebe frajery, vyťahovali se. Nosili černé oblečení, vysoké kožené boty, čepice. To už jsme nesměli nikam do města, ani nakoupit nás nepustili, nikam. A přitom to byli lidi od nás z vesnice! Zrovna jednomu z nich jsem předtím chodila pomáhat. Byl to lenoch, zadlužený až po uši, dělat se mu nechťelo, tak jsem mu chodila dělat já. Víte, právě to člověka bolelo. Když vám ublíží Němci, to je cizí národ, neznají vás. Ale když vám ublíží lidi z vaší vesnice, s kterými jste vyrostli... To si vůbec nedokážete představit. Pak si na nás dokonce chtěli dovolit, kolikrát mě chtěl znásilnit! Nenechali nás spát, budili nás v noci, jéje, pak jsme měli zle!

A pak už jim to nestačilo, přišli a (pláče) vlastníma rukama jsme si museli rozkopat domky. Na to člověk nikdy nezapomene. Potom nás na vozecch vyvezli z vesnice pryč, tři kilometry daleko, pod les. Tam nás nechali jen tak pod holým nebem a dělejte si, co chcete! To si nedokážete představit, jak nás to bolelo. Nejdřív jsme museli spávat venku, potom tata postavil jednu místnost a v té jsme žili. Lidi z vesnice se báli něco říct, tak raěji mlčeli. Ale lítovali nás: ‘Dyť tolik let tady žijete, nikomu neublížíte, jste pořádný, čistý, všechno, co chtějí, co chtějí?’ Do vesnice odtam nevedla žádná cesta, jen taková pěšinka. Když v zimě napadl sníh, museli chlapi vyházet aspoň chodníček. Neměli jsme tam ani vodu, museli jsme si vykopat studnu...(29)

Vzpomínky na válku jsou velmi často vůbec nejdrastičtější životní zkušeností vypravěče, proto není divu, že jejich vyprávění bývá i po tolika letech provázeno pláčem. „Pokaždé, když o tom mluvím, tak brečím. Málokdy se ovládnou. Na to se nedá zapomenout. Na něco takového. To je živé pořád.“ (30)

Skutečnost, že své pronásledování pamětníci přežili, není vnímána jako dílo náhody, ale jako zásah shůry, jako Boží ochrana. Takto je tomu také v následujícím úryvku z vyprávění Kolomana Pompy z Toporce v okrese Kežmarok, který za války narukoval do slovenské armády a nedobrovolně sloužil po boku Němců v Itálii: „No ta avav – akurat aven o letadla te bombardinel. Me gejlom ke ajsi mezica – a mek mri daj mande diňa švato Antoňičkocis, sar rukinavas ko slugadža – a me man tel ajsi mezica, kavka so ča amen dekind'am andre, o letadlos avlas. Khatar mande e kulka kavka, doprosto chudľom akavka pro šero letadlovo kulka. Ale khatar mande, ta ča e čik čhid'as pre mande. Ta kavka o Deloro man ochraňinel – a duvar imar ačh'omas vil'imen, a dikhes, man o Deloro vihrajind'as olestar avri, kaj man khere dochudňom. No ta le Devloreske kempel te pal'ikerel, te avka ochraňinel manušes. Pre duvareste imar, duvar, so avľomas na šmrc. A dikhes, oja kulka pes otočinlas avrether!“ / Sotva jsem tam přišel – letadla! Bombardujou! Šel jsem k takové mezi a – moje maminka mi dala svatého Antonička, když jsem narukoval – sotva jsem se zadekopal pod tu mez, letadlo a kulka z letadla přesně mě do hlavy, ale jenom proletěla kolem a na mě jenom vystříklo bláto. Pámbiček mě ochrání! Dvakrát jsem mohl být zastřelený, a vidíš, Pámbiček mě ‘vyhrál’, takže jsem se nakonec vrátil domů. Za to je třeba poděkovat jenom Pámbičkovi, že takhle člověka ochrání. Dvakrát! Dvakrát šla na mě smrt. A vidíš, kulka se otočila jiným směrem. (31)

Vzpomínky na válku se v rodinách dodnes tradují. Když jsem v letech 2001 a 2002 nahrávala mezi Romy jejich příběhy z války, často se mnou vyprávění pamětníka naslouchalo také několik jeho příbuzných. Z poznámek, se kterými do vyprávění vstupovali, bylo zřejmé, že příběh neslyší poprvé.

Vyprávění o válce se podařila vydat knižně. Více než šedesát vzpomínek vyšlo dvojjazyčně (jak v romském originále, tak v českém překladu) v prvním díle publikace *Po Židoch cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945* (Triáda: Praha, 2005). Knihu k vydání připravila opět M. Hübschmannová, která vyprávění o válce sbírala mezi romskými pamětníky od poloviny sedmdesátých let do roku 2000. V budoucnu by měl vyjít ještě druhý díl, který přinese vzpomínky na závěrečnou periodu války – od

příchodu německé okupační armády na Slovensko po osvobození.

Několik dalších vyprávění o válce bylo popularizováno také v knize kolektivu autorů *(Ne)bolí. Vzpomínky Romů na válku a život po válce* (Člověk v tísni: Praha, 2005).

Vakeriben pal o mule / Vyprávění o setkání s duchy zemřelých je oblíbeným a dodnes živým žánrem ústní slovesnosti. Mj. opět plní funkci zábavní, je založeno na estetice strachu. Zkušenosti s návratem mrtvých duší má téměř každý. Obecně lze rozlišit duchy, kteří se vrací, aby nám nějakým způsobem uškodili, a ty, kteří přicházejí v dobrém, aby nás varovali, napomohli nám atp. Může se stát, že někdo odejde na onen svět předčasně a zůstane zatížen něčím, co jej ještě k životu zde poutá. Takto tomu bylo u manžela Margity Mikové, který svou ženu bil a zemřel bez toho, aniž by mu jeho jednáni odpustila: „*Když mi muž umřel, tak mě strašil, chodil, že se mi dveře otvíraly, já musela jít za děkanem. A děkan ho znova pochovával. Pak sem měla klid. Říká: 'Margitko, jeho něco trápí.' A já říkám: 'Já vím.' Celý život mně mlátil.*“

Mulové však mohou své příbuzné chodit navštěvovat jen tak, jak o tom vypráví Dana Demeterová: „*I tady doma byli. Spali sme a přišel bratranec po mamince a hrál nám na basu. Maminka umřela v sedmým a on v desátým měsíci. No a taky přišel a dělal si z nás srandu. Děti se bály. Já tomu taky nechtěla věřit, najednou ale slyším, že hraje basa.*

Andrejka říká: 'Mami, mami, někdo hraje na basu!' Já říkám: 'Ale prosím tě, ty si praštěná! Spil'

Spíme a najednou to zase slyšíme. A já říkám: 'Ježíšimarija, co to je?!' No, tak jsem šla do pokoje a Jirka už měl přikrytou hlavu polštářem a že prý tam někdo stál a hrál.

A to se říká, že máš proklínat, anebo mluvit sprostě, aby k vám mulové nechodili. Ale já jsem nechtěla, když je to můj příbuznej.

Tak sem řekla: 'Tak víš co? Tak si hraj a moje máma může klidně tancovat a pak můžete oba dva zase jít!' A šla jsem pryč.

On věděl, že mám ráda srandu, tak si ze mě chtěl dělat srandičky. Určitě.

A druhej den přišli zase.

No, já říkám: 'Mámo, ty tady určitě stojíš!' Protože já celou dobu, co maminka žila, tak jsem si z ní furt dělala srandu, ale takovou jinou, já sem napodobovala Růžičkovou, jako to Slunce, seno, aby jí nebylo smutno, že je tak nemocná, tak já sem dycky srandu dělala s mámou. A s tímhleťim taky, s Vaškem.

Pak sem řekla: 'Nezlobte se, já vím, že ste to vy, mami, Vašku, musím mluvit sprostě.'

Pak třetí den zase.

Tak šla Andrejka do kostela a přinesla svěcenou vodu a to pomohlo.(32)

Mulové se mohou také vracet vytrestat něčí špatné chování, porušení závazných norem.

Jak již bylo řečeno, žánr volného vyprávění je dodnes živý. Na závěr nemůžu nezmínit u nás dosud nedoceněný publikační počin, který se k vyprávění vztahuje. V roce 1997 vydalo pražské nakladatelství Triáda pod názvem *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (scan) obsáhlé strhující životopisné vyprávění Eleny Lackové. Vyprávění nahrávala po dobu několika let M. Hübschmannová, poté je přepsala, utřídila a přeložila do češtiny. V romském originále vyprávění bohužel prozatím nevyšlo. Z češtiny však bylo přeloženo také do angličtiny, francouzštiny a maďarštiny. Jako ukázkou z knihy jsem vybrala úryvek z kapitoly *Když jsem se přivdala do Kapušan*: „*Když jsem se vdala do Kapušan, musela jsem podstoupit zkoušku jako každá mladá nevěsta. Muž si přivedl ženu a jeho příbuzenstvo okamžitě podrobilo svou novou bori přijímacím zkouškám. Ze všeho nejdříve ji poslali pro vodu. Celá rodina předstoupila před chatrč a pozorovala, jak se při tom holka ponese. Měla kráčet svižně, lehce, tanečně, ale zase ne příliš koketně. Když se loudala, padaly poznámky: 'Co si to ten tvůj kluk přived do domu? Ta by mohla vynášet hovna po nebožtících!' Když se děvče moc nakrucovalo, špičkovaly její čerstvé švagrové: 'Ta bude potřebovat, abys ji, bratříčku, trošku přišrouboval! Abys nebyl pro smích, že sis přived děvku!'*

Pak příbuzné sledovaly, je-li snacha čistotná, otře-li vědro, dříve než je spustí do studny, nenechá-li do vody napadat smetí. Když bori obstála, byla tchyně spokojená, ale nahlas neřekla nic, aby snachu nerozmazlila. Snachou se chlubila jen před ostatními, doma k ní byla tvrdá a přísná.

Jako další úkol měla nevěsta uvařit halušky. Když se na nich mužovým příbuzným něco nezdálo, byla holka chudák. Tchyně a švagrové ji týraly a sekýrovaly tak dlouho, dokud z ní neudělaly pořádnou, pracovitou, oddanou a hlavně poddanou ženu. Každá snacha si musela v domě tchyně prožít pět šest perných učednických let...(33)

Sar pes phenel... , God'aver lava / Přísloví, moudrosloví

Dobré slovo je jako chleba. Romská přísloví. Kulturní dům města Prahy, Praha 1985
God'aver lava phure Romendar / Moudrá slova starých Romů. Apeiron, Praha1991.

God'aver lav mol buter sar love.
Moudré slovo je víc než peníze.

(romské přísloví)

Mezi žánry ústní lidové slovesnosti patří také přísloví, tradované stručné, ale výstižné životní moudrosti. Pro přísloví v romštině neexistuje jednoslovný ekvivalent. Nově se ujalo spojení *god'aver lav, god'aver lava* (moudré slovo, moudrá slova) nebo *šukar lav, šukar lava* (krásné slovo, krásná slova), v běžném hovoru však mluvčí dané přísloví nejčastěji uvádí rčením *Sar pes phenel...* (Jak se říká...) nebo *Sar phenelas miro dad... / Sar phenelas miri daj...* (Jak říkal tatínek... / Jak říkala maminka...).

Přísloví se utvářejí na základě životní zkušenosti, kdy mluvčí vyhodnocuje určitou situaci a posuzuje chování své nebo chování dalšího jedince. Parametry správného chování, to, jak se člověk měl nebo neměl zachovat, jsou determinovány souborem hodnot, který jedinec nebo skupina považuje za správné nebo naopak nesprávné. Přísloví mají být poučením pro obdobné situace v budoucnosti, radou, návodem jak se v dané situaci zachovat, na co dbát, a čemu se naopak vystříhat tak, aby člověk dokázal žít a chovat se správně, jako člověk.

Co se týče formy přísloví, můžeme slyšet moudrost vyslovenou stroze, přímočaře (*Kam ča, so šaj. / Chtěj jenom to, co můžeš. Šukaribnastar na čalooha. / Krásy se nenajíš.*), anebo naopak vyjádřenou poeticky, metaforou (*Šun la da le dades, bo chale buter maro sar tu / Poslouchej rodiče, protože snědli víc chleba než ty. Ma rov, bo peskero maro imar chaľa. / Neplakej, svůj chleba už dojedl.*)

Přísloví tradovaná a utvářená v romském společenství se do značné míry překrývají s těmi, jež se tradují ve společenstvích jiných národů. Vyjadřují totiž obecně uznávané a kýžené lidské hodnoty jakými jsou poctivost, slušnost, duševní přímost, čistota, zodpovědnost, pracovitost, skromnost (kupř. *Lačhe jileha šadzik dodžaha. / S dobrým srdcem všude dojdeš.*). Uvedu příklady několika až notoricky známých přísloví, jejichž obdobu nalezneme také v romské slovesnosti:

Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá:

Savoro, so keres, lačho the nalačho, avel ke tute pale.

(Všechno, co děláš, ať dobré či zlé, se vrátí zpátky k tobě.)

Jak si kdo ustele, tak si taky lehne:

Kaj tradeha tire gres, odoj tut cirdela.

Tvůj kůň tě potáhne tam, kam ho požeňš.

Trpělivost přináší růže:

Ko džanel te užarel, chala gule phaba.

Kdo umí čekat, bude jíst sladká jablka.

Bez práce nejsou koláče:

O pindre na phiren, o muj na chal.

Když nohy nechodí, pusa nejí.

Kdo pozdě chodí, sám sobě škodí:

Ko avel sig, pherel paňi, ko avel nasig, pherel čik.

Kdo přijde včas, nabere vodu, kdo přijde pozdě, nabere bláto.

Není všechno zlato, co se třpytí:

Lolí phabaj nalačhi, o kirmo andre.

Červené jablko bývá červivé.

V romské slovesné tvorbě je však také řada přísloví, která bychom mohli nazvat čistě romskými, jelikož odrážejí nejvíce ceněné a uznávané hodnoty v rámci romského společenství. Mezi ty patří pohostinnost, úcta, soudržnost a oddanost rodině.

Pohostinnost znamená otevřenost pro druhé, srdečnost, skromnost, potlačení vlastního já. Spolu s jídlem nebo pitím, které před druhého kladu na stůl, mu podávám také svoje srdce, pozornost, lásku. Hodnotu pohostinnosti vyjadřují přísloví jako *Ela man, ela the tut.* (Mám-li já, máš i ty.), *Jepaš tuke, jepaš mange.* (*Půlku ti dám, půlku si nechám.*), *Jekha bandurkaha pen šaj ulaven the dešdžene.* (I deset lidí podělíš jednou bramborou.), *Te Romes ela ča krušinkica, jepaš tuke, jepaš peske.* (Kdyby měl Rom jen drobeček chleba, půl si nechá a půl ti dá.).

Pohostinnost úzce souvisí s úctou, je jedním ze způsobů jak úctu vyjádřit. *Rom del paťiv sakones, barvales the čores.* (Rom uctí každého, bohatého i chudého.), *Paťivalo Rom mek the andre bokh te merel, paťiv na bisterel.* (Poctivý Rom ne zahodí čest, i kdyby hlady umíral.).

Povzdech nad odklonem od těchto proklamovaných a ve slovesné tvorbě zakonzervovaných hodnot dnes slyšíme čím dál tím častěji i od samotných Romů: „(...) ztrácí se romství, paťiv. Dneska už nenajdete pravé Romy. Dřív si lidé navzájem sebe vážili, dneska vás možná pustí do bytu a možná vám udělá kafe, možná. Ale před takovými ještě dvaceti, pětadvaceti lety, když vás Rom nepohostil, tak to prostě neexistovalo! Člověk viděl takovou upřímnost. Přišel jste na návštěvu, ať jste byl, jaký jste byl, z toho rodu nebo z toho rodu, viděla jste tu upřímnost, to srdce, dal vám na stůl, i když to byla pečená brambora, tak jste ji rád snědl, protože to bylo upřímný. Dneska? - 'Přejete si?' - To u Romů nikdy nebylo!“ (34)

Jako další příklady romských přísloví, která demonstrují vysoce ceněné hodnoty, uvedu několik z těch, která nabádají k vzájemné soudržnosti, pomoci a zastání, a to nejen v rámci široké romské rodiny, ale v rámci celého romského společenství: *Rom Romeske te merel na dela.* (Rom Romovi nedá zahynout.), *Te man nane, joj man dela, te la nane, me la dava.* (Když nemám, dá mi ona, když nemá ona, dám jí já.), *Phen tire phraleske pal tiri loš, barola duvar, phen leske pal tiri dukh, cikňola jepaš.* (Svěř se bratrovi se svou radostí, bude dvojnásobná, svěř se mu se svou bolestí, bude poloviční.). Tuto schopnost vzájemné empatie krásně vyjádřila Alžběta Čopáková ve svém vzpomínkovém vyprávění: „Když mě bolí ruka a bude tady deset mých příbuzných, tak je bude ta ruka bolet taky. My se máme navzájem strašně moc rádi, vážíme si jeden druhého, já si nevzpomínám, že bych kdy svým příbuzným, svým bratrancům, sestřenicím řekla: 'Ty seš blbej.' nebo prostě 'Nedám ti něco.' nebo 'Neudělám pro tebe.' a zrovna tak od nich jsem to nikdy neslyšela. Když se sejdeme pohromadě, tak i kdybysme měli jeden rohlík, tak každý z toho rohlíku musí dostat kousek. A my strašně moc prožíváme ztrátu jednoho člověka nebo nemoc, byli jsme tak vychovaní.“ (35)

V romské slovesnosti nalezneme přísloví, která nám přiblíží některé další realie romské rodiny. Kupř. přísloví *Murš hordinel stadí, džuvlí ča khosno.* (Muž nosí klobouk, žena jenom šátek) vypovídá o podřazeném postavení ženy vůči svému muži, obsahuje imperativ poslušnosti, kterou je žena svému

muži povinna. Klobouk naznačuje, kdo má v rodině rozhodující slovo.

Přísloví *Ajsi bori lachi: chal bilondo, phenel londo*. (Dobrá snacha jí neslané a říká: slané.) zase velmi dobře ukazuje na snad nejdůležitější vlastnost, která se od snachy jako nové příchozí do rodiny žádá, a tou je opět poslušnost. Tentokrátě však nejen vůči svému muži, ale zejména vůči své tchýni. Správná snacha si přivykne způsobům a zvykům, jež udržuje rodina jejího muže, aniž by odmlouvala či kladla sebemenší odpor.

Také další přísloví napovídá leccos o postavení snachy a vztahu mezi tchýní a snachou. *Malosavi sasvi na bisterel, hoj varekana the joj sas bori*. (Málokterá tchýně nezapomíná, že i ona byla kdysi snachou.) Přísloví naznačuje, že kruté zacházení, kterému snacha bývá mnohdy vystavena poté, co přijde do domu svého muže, do domu své tchýně, pak sama – poté, co se dostane do role tchýně – praktikuje vůči svým snachám.

V romských příslovích je také vyjádřena pomyslná hranice mezi romským, blízkým světem, a cizím světem gádžů. *Rom Romeha – gadžo gadžeha*. (Rom s Romem – gádžo s gádžem.), *Rom gadžeske ča akor manuš, kana dural avel*. (Gádžo považuje Roma za člověka, jenom když ho vidí v dálce.), *Rom mušinel te likerel avri duvar ajci sar gadžo*. (Rom musí vydržet dvakrát tolik, co gádžo.)

Přísloví jsou žánrem, jenž je vázán na konkrétní zkušenost jednotlivce, jsou formulovány spontánně a stejně tak se také v přirozených situacích (v běžném hovoru, během vyprávění, hodnocení určitého jednání) tradují. V těchto situacích je také od konce 70. let spolu se svými studenty sbírala Milena Hübschmannová. Během 80. let pak připravila k vydání jejich výběr, poprvé ve velmi stručné verzi jako *Romane phenibena (Romská pořekadla)* v roce 1980, poté již jako celý sborník *Dobré slovo je jako chleba. Romská přísloví* v roce 1985 (Kulturní dům města Prahy, Praha). Rozšířené vydání sborníku vyšlo pod názvem *God'aver lava phure Romendar / Moudrá slova starých Romů* v roce 1991 (Apeiron, Praha). Z posledně uvedeného titulu pocházejí veškeré výše uvedené ukázky přísloví.

Garude lava, Hadki / Hádanky

Ilustrační foto. Foto MRK – M. Kucharičová

Čeho je na světě nejvíc? / So hin pro svetos jekhbuter. Kulturní dům hlavního města Prahy, ÚKDŽ Praha, 1987.

Hin man ajsi čhaj, so... Romské hádanky. Fortuna, Praha, 2003.

***E daj god'i,
o dad pheras,
garuvel pes andre avreskere gada.***

**Matka moudrost,
otec šprým,
ukrývá se to v přestrojení.**

(romská hádanka)

Dalším oblíbeným žánrem slovesné tvorby Romů jsou hádanky. Vymyšlení a vyprávění hádanek se může věnovat každý, muži i ženy, dospělí i děti. Hádankami se Romové baví, kdykoliv se k tomu naskytne příležitost, neváží se k žádné konkrétní sešlosti.

Hilda Pášová popisuje hádankové závody, které se odehrály před několika lety v Praze. Romové z povodní zničeného Karlína byli tehdy provizorně sestěhováni na strahovské koleje. Milena Hübschmannová se rozhodla, že je půjde rozptýlit, aby přišli na jiné myšlenky. „...*Hned s nimi začala mluvit romsky, že už bylo dost pláče a smutku, že je potřeba dívat se před sebe, do budoucnosti. A začala jim dávat hádanky – víš, co je tohle? A ti Romové se hned sesedli okolo a začali dávat hádanky*

ji – A víš, co je tohle? A tohle? Najednou tam bylo spoustu lidí, spoustu smíchu, bylo to moc pěkné, že mohli na chvíli myslet na něco jiného, než na ten smutek, na to, že vlastně o všechno přišli.“ (36)

Hádanka se v romštině – vedle přejatého slova *hadka* (pl. *hadki*) označuje výrazem *garudo lav* (pl. *garude lava*), což v doslovném překladu znamená skryté, schované slovo. Velmi často jsou uvozeny formulí *Hin man ajsi čhaj, so... / Hin man ajsa čhavo, so...* (Mám takovou dceru, co... / Mám takového syna, co...) nebo *Hin man ajsi phen, so... / Hin man ajsa phral, so...* (Mám takovou sestru... / Mám takového bratra...). Zmíněný rodinný příslušník přitom představuje jev, předmět, osobu, které je třeba uhodnout. Existují hádanky obecně známé, u kterých se předpokládá, že je každý zná, a hádanky nové, neznámé. Obdobu mnohých romských hádanek najdeme často i v jiných kulturách. Hádanky bývají založeny na vtipu, prověřují důvtip posluchače. Některé mají přímý logický spoj, a není tudíž obtížné dobrat se správné odpovědi:

Te na marel, merel.
Když to nebije, umírá.
(olij o / ecdrs)

Kana la dikhes, na dikhes.
Když ji vidíš, nevidíš.
(tar e / amt)

Hin man ajsi phen, kana la čhinav, rovav me.
Taková je sestra má, když ji řežu, pláču já.
(murup / elubic)

Hin man ajsi phen, so kašta chal, sako la kamel, sako latar daral.
Mám bratra, co se živí dřívím, každý ho má rád a každý se ho bojí.
(gaj e / ňeho)

Hin man ajsi phen, so andre cholí kašta band'arel.
Mám bratra, ten když se zlobí, ohýbá stromy.
(javlab e / rtív)

Calo rat terđol andro paňi, cindo nane.
Celou noc stojí ve vodě, a přece se nenamočí.
(iňap ordna loľasifadneg os, nohč o / ědov ev ecisěm zardo)

Na chas les, na pijes les, bi leskero našťi džives.
Nejíš to, nepiješ to, ale nemůžeš bez toho žít.
(soťful o / chudzv)

Čhives les opre – želěno, perel tele – lolo.
Vyhodíš to, je to zelené, dopadne to, je to červené.
(sonulem o / nuolem)

Hin man ajsi phen, sikhavel oda, so šoha n'avel pale.
Mám sourozence, ukazuje něco, co se nikdy nevrací.
(aciro e / ynidoh)

Džal perdal o paňi, na cind'ol.
Jde to přes vodu a nenamočí se to.

(druph e / tsom)

Mnohé hádanky jsou však škádlivé, testují fantazii hadače a jejich zodpovězení může být obtížnější mj. také proto, že možných odpovědí se nabízí více:

So keras savore džene jekhvarestar?
Co děláme všichni najednou?
(savuruhp / emenráts)

Kana hin gurumňi jekhprrareder?
Kdy je kráva nejtěžší?
(.ordnip orp lodret ekut anaK / .ezon an íjots it žydK)

Keci bandurki birines te chal pro čučo jilo?
Kolik brambor sníš na lačný žaludek?
(.olij očuč orp sach an rami, sach kem os, reva alo ob, khej aČ / .kedulaž ýnčal an šíjen žu ,šíns étšej éretk ,íntatso yt ežotorp ,undej neJ)

Andro manušane gada phirel, manuš nane.
Chodí to v lidských šatech a člověk to není.
(mušup e / achelb)

Kana tut hin štar jakha the kana tut nane okuľara?
Kdy máš čtyři oči, i když nemáš brýle?
(soladneg olgna / meldacrz deřp)

Angle kaste lel o prezidentos e kalapa pal o šero tele?
Před kým i prezident smeká?
(sičiloh olgna / mečiloh deřp)

Některé hádanky hojně využívají metaforická vyjádření:

Hin kheroro želenoro, pandž, šov, eřta čhave andre.
Je domeček zelenáček a v něm pět, šest, sedm dětiček.
(lichrich o / chárh)

Hin želeno mařtalís, andre pes o kale graja pasinen pre loľi čar.
Zelená stáj, v ní se černí koně pasou na červené trávě.
(sonulem o / nuolem)

Ezera rupune pre kalí maľa, sako len dikhel, ňiko len nařtí kidel.
Tisíce stříbrňáků na černé louce, každý je vidí, a nikdo je nemůže sebrat.
(sobeň orp aňechreč o / iben an ydzěvh)

Na hádankách jsou vystavěny celé příběhy. Jako prubiřský kámen se také často objevují v pohádkách. Romský hrdina je s to hravě zodpovědět i ty nejzákladnější hádanky, jež mu jsou položeny, a stejně tak dokáže sám vymyslet hádanky tak zapeklité, že na ni důvtip jeho protivníka nestačí.

Andal savi chev?

Trin rekreati pes lodkinenas pro baro paňi: jekh Čechos, jekh Slovakos, the jekh Rom. Jekhtar

pes pašal lende hazdña opre o pañi, baro hrmišagos, avel avri šarkaňis.

„Lačo d'ives, rajale,“ phenel o šarkaňis. „Ta so, kamen, kaj tumen takoj te chav, vaj amenge angloda čino povakeraha?“

„Feder te amenge čino povakeraha,“ phenen so trin rekreanti.

„Pal soste kamen manca дума te del?“ phučel o šarkaňis.

„Džanes so, šarkaňina,“ phenel o Rom. „Sako amendar tut dela varesi buťori te kerel. Te ola so trin buťora kereha mištes, šaj amen chas, te na, mušines amen te premukel.“

„Mijel,“ phenel o šarkaňis.

„Dikh, šarkaňina,“ phenel o Čechos, „tosarastar amen lodkinas pro baro pañi, šuťarel man! Tel o trin minuti mange an lovina!“

O šarkaňis urňisal'ifa, mard'a phakenca, kerd'a ajsi balvaj, mišto e lodka na previsal'ifa – na sas kana, imar sas o šarkaňis pale u podel le Čechoske jekh caklos lovina.

O Slovakos phenel: „Šun šarkaňina, mange te anes tel jekh minuta jekh litra thard'imol.“

Mek o Slovakos aňi na dophend'a, imar leske o šarkaňis del caklos thard'imol.

„Ta so, rajale, lačhes kerd'om miri buťori? Lačhes. Pijen avri tumari lovinica, tumari thard'imol, kaj tumen te chav.“

„Hop!“ phenel o Rom. „Mek miri buťi na kerd'al, šarkaňina! Sar miri buťori kereha, akor amen šaj chas. Dži akor na chaha aňi jekhedženes!“

„Ta so ajsi mandar kames?“ phučel o šarkaňis.

O Rom il'a e seťa, so chuden andre le mačhen. So pat'iphenav – ril'ard'a andre seťa. „Akana mange phen, šarkaňina, andal savi chev gej'la miri ril' avri.“

O šarkaňis dikhel, dikhel: „Andal kadi?“

„Na.“

„Andal kadi?“

„Na.“

„Ta andal savi?“

O Rom sikhad'a le šarkaňiske e bul. „Andal kadi.“

O šarkaňis ladžand'ifa, andre bari ladž pes rozgej'la pre kol'imaža.

O trin rekreanti – te na mule, dži adad'ives dživen.

Z které díry?

Tři rekreanti se vozili na lodičce po moři: jeden Čech, jeden Slovák a jeden Rom. Najednou se kolem nich zvedly vlny, zahřmělo to a vynořil se drak.

„Dobrý den, pánové,“ povídá drak. „Tak co, chcete, abych vás sežral hned, anebo si před tím trochu pobesedujeme?“

„Lepší bude, když si trochu pobesedujeme,“ říkají ti tři rekreanti.

„A o čem se mnou chcete besedovat?“ ptá se drak.

„Víš co, draku,“ povídá Rom, „každý z nás ti uloží nějaký úkol. A když všechny ty tři úkoly splníš, můžeš nás sežrat. Když ne, musíš nás propustit.“

„Budiž,“ povídá drak.

„Podívej, draku,“ povídá Čech, „od rána jezdíme po moři a já mám žízeň. Do tří minut mi přines pivo.“

Drak se vznesl, zamával křídly, zdvihl se takový vítr, že se loďka div nepřevrhla. V okamžiku byl zpátky a podává Čechovi láhev piva.

Slovák povídá: „Poslyš, draku, mně přineseš za minutu pálenku.“

Ještě Slovák nedomluvil a drak mu podává flašku pálenky. „Tak co, pánové, splnil jsem dobře vaše úkoly? Splnil. Vypijte si svoje pivečko, svou pálenku, abych vás mohl sežrat.“

„Hop!“ povídá Rom. „Ještě jsi nesplnil můj úkol, draku! Sežrat nás můžeš, teprve až splníš i mou úlohu. Do té doby nesníš ani jednoho z nás.“

„No a copak bys ode mě chtěl?“ ptá se drak.

Rom vzal síť na ryby a – promiňte mi to – pustil do ní prd. „A teď mi řekni, draku, ze které díry ten můj prd vyšel ven.“

Drak kouká, kouká: „Z téhle?“

„Ne.“

„Tak z téhle?“

„Ne.“

„Tak z které?“

Rom na draka vystrčil zadek. „Z téhle!“

Drak se zastyděl, že se samou hanbou roztekl na kolomaz.

A ti tři rekreanti, jestli neumřeli, tak žijou dodnes.

Ani romské hádanky neunikly zájmu Mileny Hübschmannové. Výběr z jejího rozsáhlého sběru vyšel poprvé již v roce 1987 pod názvem *Čeho je na světě nejvíc? So hin pro svetos jekhubter* (Kulturní dům hlavního města Prahy, ÚKDŽ Praha), v reedici potom v roce 2003 jako *Hin man ajsi čhaj, so... Romské hádanky* (Fortuna, Praha). Z uvedených titulů pocházejí veškeré výše uvedené ukázky hádanek.

Pherasa / Vtipy

Ilustrační foto. Foto MRK – M. Kucharičová

Ke Romeste na čal'oha, a'le asaha.

Mezi Romy se nenajíš, ale zato zasměješ.

(romské přísloví)

Vtipy, humorky jsou založeny na neočekávaném vtipném řešení situace. Vedle krátkých vtipů se mezi Romy vyprávějí také delší humorné příběhy. Vtipy starší vrstvy slovesné tvorby jsou nejčastěji zasazeny do doby předválečného slovenského venkova. Podobně jako v hádankách si v nich Rom opět bere na mušku své již tradiční nepřátele.

Sar o Rom džanelas te ginel

O Feričkus sogal'inlas ko rašaj. Sar imar pregej'la jekh kurko, phenel le rašaske: „Rašaja, so man deha vaš miri služba?“

„Gracija,“ phenel o rašaj, podiňa le Feričkuske o vast.

„S'oda hin, gracija?“ phučel o Rom.

„Oda avka, sar te tuť diňomas biš koruni.“

Mišto. O Feričkus pes i'la, gej'la khere. Pr'aver kurko avel pre fara, phenel: „Rašaja, kamav mira romňaha te solacharel andre khangeri, šaj mange keres kodi službica? O gadže amenge furt čhiven andro jakha, hoj dživas pre vera – kamas te jel pre urovňa.“

„Vďačňe, av spokojno, vaš o biš koruni tumenge odi službica kerava,“ phenel o rašaj.

Kurke avel o Feričkus andre khangeri la romňaha, solacharen, o rašaj vakerel, gi'avel, sa sar kempel, Feričkus pes kidel, hoj džala khere.

O rašaj phenel: „Feričku, bisterďal mange te pot'inel biš koruni!“

O Feričkus podiňa le rašaske o vast, phenel: „Gracija, gracija, gracija. Saranda koruni man dena pale, rašaja.“

Jak uměl Rom počítat

Feriček sloužil u faráře. Když uběhl týden, ptá se faráře: „Faráři, co mi dáš za mou službu?“

„Gracija,“ povídá farář a podal Feričkovi ruku.

„Co to je gracija?“ ptá se Rom.

„To je, jako kdybych ti dal dvacet korun.“

Dobrá. Feriček se sebral a šel domů. Příští týden přijde na faru a povídá: „Velebný pane, chci se se svou ženou oddat v kostele, mohl bys mi prokázat tu službičku? Gádžové nám pořád vyčítají, že žijeme na hromádce, tak chceme být taky na úrovni.“

„Milerád, buď klidný, za dvacet korun vám tu službu prokážu,“ povídá farář.

V neděli přijde Feriček do kostela se ženou, přísahají si, farář mluví, zpívá, všechno jak se patří, a Feriček se sebere, že půjdou domů.

Farář povídá: „Feričku, zapomněl jsi mi zaplatit dvacet korun.“

Feriček podal faráři ruku a povídá: „Gracija, gracija, gracija. A vrátíte mi, velebný pane, čtyřicet korun.“
(37)

Vtipy novější jsou zasazeny do současnosti, mění se v nich jak vysmívané postavy (policajt, komunističtí činitelé), tak rekvizity.

Jekh Rom našti arakhl'a but'i, love les na sas, avka peske phend'a, hoj džala avrether, andre aver štatos, andre Němciko. Džal, džal, avel ke hraňica, odoj les zaačhađ'a jekh šinguno.

„So tu adaj, Romeja, keres? So rodes pre hraňica?“

O Rom darand'ila, ale ačh'ila paš e god'i: „Ta nič, me ča avlom, so pat'iphenav te chinel.“

„Te chinel av'al? Ta sikhav mange o khul!“

O Rom rodel, rodel pal calo veš, arakhel jekh šuko rikoneskero khuloro: „Kadaj, šinguneja, kadaj o khul.“

O šinguno kerđ'a bango muj, phenel: „Ma diliňar man, more, ma vaker, hoj kada džovalo rikoneskero khul tiro!“

„Joj, pán náčelník, psí život, psí hovno,“ phenel o Rom.

Jeden Rom nemohl najít práci, neměl žádné peníze, a tak si řekl, že půjde jinam, do zahraničí, do Německa. Jde a jde až přijde k hranici a tam ho zastaví policajt.

„Co ty tady, Rome, děláš? Co hledáš na hranici?“

Rom se polekal, ale zachoval si důvtip. „Nic, já jsem se sem jenom přišel s prominutím vykadit.“

„Jo, vykadit ses přišel? Tak mi ukaž hovno!“

Rom hledá, hledá po celém lese, až najde jedno suchý psí hovno: „Tady, tady je hovno.“

Policajt se zakyselil: „Nedělej ze mně hlupáka, člověče, nepovídej, že tohle prašivý psí hovno je tvoje!“

Jo, pane náčelníku, psí život – psí hovno,“ na to Rom.(38)

Vysmívaným terčem či přelstěnou bytostí nemusí být pokaždé jen příslušník majoritního světa, Romové ve vtipech často „střílí do vlastních řad“, utahují si sami ze sebe či ze svých blízkých. Tak je tomu také v následující ukázce:

O rom avel khere, chudňa e viplata, ta e romňi leske phenel: „De love, o čhave bokhale, nane amen so te chal.“

Ta o rom lake phenel: „Tu ča pal o love sid'ares! Avlom andal e but'i, ta peršo man de te chal, bokhalo som.“

Ta e romňi les del posledna bandurki, mas, užarel, kana la o rom dela love. Ov cha'la, čal'ila, pal'is phenel: „Av manca andro gendalos!“ Ta gej'la leha andro gendalos, ov il'a o love, sikhavel len andro gendalos, phenel: „Dikhes, kola, so andro gendalos, kola tire. A kala, so kadaj mande, kala mire.“

Pre aver d'ives avel o rom khere, e romňi takoj les del te chal: o riski, o kachňora, savoro. O rom ča poravlas o jakha, ale na phend'a nič.

Avka pregej'la calo kurko, e romňi sako d'ives leske delas te chal masa, zumina, klončki, kolbasi. No ta imar leske na delas, phučel: „Šun arde, romňije, khatar tut hin o love? Sem me tut žadna love na diňom a tut hin furt so te chal, furt so te tavel?“

Ta e romňi leske phenel: „Ča av manca andro gendalos!“ Gejľa laha andro gendalos, e romňi hazdňa e rokľa u phend’a: „Ta dikh, kodi, so andro gendalos, ta kodi tiri. A kadi, so mande, ta le jatkariskeri!“

Rom přijde domů, dostal výplatu, tak mu žena povídá: “Dej sem peníze, děti mají hlad, nemáme co jíst.” Rom jí povídá: “Ty se pořád jenom dereš o peníze! Přišel jsem z práce, tak mi dej nejdřív aspoň najíst, mám hlad!”

Romka mu teda uvaří poslední brambory a kousek masa, co mají, a čeká, až jí dá muž peníze. Ten se dosyta nají a pak povídá: “Pojď se mnou před zrcadlo!” Tak s ním jde k zrcadlu, on vyndá peníze, ukáže je do zrcadla a povídá: “Hele, ty, co vidíš v zrcadle, ty jsou tvoje. A tyto, co držím v ruce, tak ty jsou moje.”

Další den přijde muž domů a žena před něj hned začne skládat jídlo: řízky, husičku, všechno. Muž jenom vyvaluje oči, ale neřekne nic. Takhle uběhne celý týden a žena mu pořád snáší plno masa, polívky, kolínka, klobásy. Už mu to nedá, tak se zeptá: “Poslyš, ženo, odkud máš peníze? Vždyť jsem ti žádné nedal a ty máš pořád co jíst, co vařit?”

Žena mu povídá: “Pojď se mnou před zrcadlo!” Jde s ní k zrcadlu, žena zvedne sukni a povídá: “Tak hele, ta, co vidíš v zrcadle, ta je tvoje. A tadyta, co mám u sebe, ta je řezníkova!” (39)

Řada vtípů byla pro svou oblibu od počátku 90. let 20. stol. publikována časopisecky. Samostatné publikace se romské humorky prozatím nedočkaly. Řada humorných příběhů však byla zařazena do publikace *Čeho je na světě Nejvíc? So hin pro svetos jekhbuter* (1987; 2. vydání jako *Hin man ajsi čhaj, so... Romské hádanky*, 2003). Obširnější článek Hany Šebkové *Romská humorná vyprávění* vyšel v časopise *Romano džaniben* 2/1994.

Závěr

„Kždá kultura (...), která zmizí, to je ztráta miliardová. Ne korunová, miliardová ztráta. Já dneska volám a biju na poplach, protože z Český republiky se ztrácí romský folklór. Neslyšíte pohádkáře, neslyšíte romské písničky. A to je potřeba někomu říct, to je potřeba napsat, bít na poplach: ‘Pozor! Ztrácí se něco, co už se nikdy zpátky nedostane!’ Romipen je na pokraji. Proboha, dělejme všechno možný pro to, abysme to zachránili. Když se tím bude někdo zabývat, dej mu pán Boh hodně zdraví a štěstí!“

(Láďa Goral) (40)

Jak již bylo řečeno v samotném úvodu, ústní slovesnost dnes již postupně vymírá, pospolitost romského společenství je výrazně oslabena, společenské sešlosti se již nekonají, romština jako vyjadřovací prostředek zaniká. Tuto smutnou bilanci reflektují samotní Romové. Někteří přikládají neblahý stav za vinu technickému pokroku a současné, materiálně založené kultuře: „(...) Je to důsledek televize, videa, počítače, to je zlo lidstva. Mladí si neumí přečíst knížku, děti pohádku. Dřív se lidi scházeli, vyprávěly se pohádky, přinesla se náruč dříví, jedna pohádka se vykládala tři hodiny, to bylo nádherný. Dneska už to neumějí.“ (41) Jiní zase vidí spojitost se socio-kulturními změnami, kterými Romové prošli: „Dřív Romové skládali písničky, protože měli smutnou chvílku, nebo zase veselou, anebo melancholickou, zkrátka pořád měli proč. Kdežto sedlák, ten neměl důvod, proč vymýšlet písničky, a to je stejné dneska - myslím si, že v paneláku člověk těžko něco vymyslí...“ (42) Další kladou tento úpadek za vinu v komunistické asimilační politice: „O komunisti amen dine pherde goja, ale čučarde amaro vodi.“ / Komunisti nám sice naplnili žaludek, ale vyprázdňili nám duši. Svoji roli sehrály jistě všechny zmíněné faktory.

Povzbuzující může být skutečnost, že na tradiční slovesnou tvorbu zvolna navázal novodobý fenomén romsky psané literatury. Počátky literární tvorby jsou spojeny s existencí první romské organizace u nás - *Svazu Cikánů-Romů* (léta 1969 – 1973). Od roku 1970 vydával Svaz informační

zpravodaj *Romano lil* (Romský list), na jehož stránkách se v ČSSR vůbec poprvé objevila psaná romšтина. Kromě informací o činnosti Svazu přinášel zpravodaj na svých stránkách také první zápisy slovesné tvorby a první autorské literární útvary – poezii a fejetony. Jazyková komise Svazu vypracovala první pravidla romského pravopisu. V roce 1973 byl však Svaz násilně rozpuštěn a spolu s ním byl zrušen také *Romano lil*. Další možnost volně publikovat se romským autorům otevřela až po roce 1989. Hlavní platformou, kde byla romská díla prezentována, byly romské noviny a časopisy, které v ČSSR začaly tou dobou vycházet. V roce 1990 bylo založeno Sdružení romských autorů, kterému předsedala Margita Reiznerová. Současně vzniklo první romské nakladatelství *Romaňi čhib* (Romský jazyk). Od druhé poloviny devadesátých let se romská literatura dostává i do profesionálních nakladatelství. Věřme tedy, že krásná romská slova nás posluchače a čtenáře budou těšit i nadále.

Poznámky:

- (1) Hübschmannová, M.: Moje setkání s romano šukar laviben. In: Romano džaniben řilaj 2006, str. 27.
- (2) Mirga, J.: Čhavoro, so hin te uľol. In: Romano džaniben 4/1998, str. 52.
- (3) Hübschmannová, M.: Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit. UP Olomouc, 1998, str. 47.
- (4) Hübschmannová, M.: Romské pohádky. Fortuna: Praha, 1999, str. 12.
- (5) Z rozhovoru H. Sadílkové a P. Wagnera s Andrejem Giňou, Rokycany, 2006 (nepubl.)
- (6) Z rozhovoru M. Hübschmannové s Terou Fabiánovou, Praha 1980 (nepubl.)
- (7) Z rozhovoru M. Hübschmannové s Terou Fabiánovou, Praha 1980 (nepubl.)
- (8) Z rozhovoru M. Hübschmannové s Máryndou Kešelovou, Litoměřice, 1978 (nepubl.)
- (9) Z rozhovoru M. Hübschmannové s Máryndou Kešelovou, Litoměřice 1976 (nepubl.)
- (10) Z rozhovoru M. Hübschmannové s Rudou Dzurkem, Česká Skalice, 1980 (nepubl.)
- (11) Z rozhovoru M. Hübschmannové s Janem Turtákem, Praha, 1980 (nepubl.)
- (12) Z rozhovoru M. Hübschmannové s Josefem Dunou, Praha, 1967 (nepubl.)
- (13) Hübschmannová, M.: Slovesnost a literatura v romské kultuře. In: Černobílý život. Gallery: Praha 2000, str. 134.
- (14) Z rozhovoru M. Hübschmannové s Jozefem Ferencem, Karlovy Vary, 1983 (nepubl.)
- (15) Z rozhovoru M. Hübschmannové s Helenou Demeterovou, Praha, 1980 (nepubl.)
- (16) Z rozhovoru M. Hübschmannové s Helenou Demeterovou, Praha, 1980 (nepubl.)
- (17) Z rozhovoru M. Hübschmannové s Terou Fabiánovou, Praha, 1980 (nepubl.)
- (18) Ferková, I.: Čorde čhave. Ukradené děti. Společenství Romů na Moravě: Brno 1996, str. 8-9.
- (19) Z rozhovoru J. Kramářové s Martou Bandyovou, Sokolov, 2005 (nepubl.)
- (20) Z rozhovoru J. Kramářové s Alžbětou Čopákovou, Praha, 2002 (nepubl.)
- (21) Z rozhovoru J. Kramářové s Irenou Tomášovou, Rokycany, 2004. Publikováno in: Kramářová, J. a kol.: (Ne)bolí. Člověk v tísní: Praha 2005, str. 28.
- (22) Z rozhovoru M. Dlaska s Lujzou Girzovou, Cheb, 2002 (nepubl.)
- (23) Z rozhovoru J. Kramářové s Márií Terkeľovou. Publikováno in Romano džaniben řilaj 2003, str. 54.
- (24) Hübschmannová, M.: Kale ruži. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové 1990, str. 28-29.
- (25) Z rozhovoru J. Kramářové s Imrichem Bílým, Most, 2004. Publikováno in: Kramářová, J.: (Ne)bolí. Člověk v tísní: Praha 2005, str. 101.
- (26) Z rozhovoru J. Kramářové s Michalem Demeterem, Praha, 2004. Publikováno in: Kramářová, J.: (Ne)bolí. Člověk v tísní: Praha 2005, str. 56.
- (27) Z rozhovoru J. Kramářové s Imrichem Bílým. Publikováno in: Kramářová, J. a kol.: (Ne)bolí. Člověk v tísní: Praha 2005, str. 110.
- (28) Z rozhovoru J. Kramářové s Deziderem Dadučem. Publikováno in: Kramářová, J. a kol.: (Ne)bolí. Člověk v tísní: Praha 2005, str. 123.
- (29) Z rozhovoru J. Kramářové s Irenou Tomášovou. Publikováno in: Kramářová, J. a kol.: (Ne)bolí. Člověk v tísní: Praha 2005, str. 30.
- (30) Z rozhovoru J. Kramářové s Zorou Horváthovou. Publikováno in: Kramářová, J. a kol.: (Ne)bolí. Člověk v tísní: Praha 2005, str. 69.

- (31) Hübschmannová, M. (ed.): Po Židoch Cigáni. Triáda: Praha 2005, str. 368, 377.
- (32) Z rozhovoru J. Kramářové s Margitou Mikovou, Rokycany, 2004 (nepubl.)
- (33) Lacková, E.: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Triáda: Praha, 2002, str. 102.
- (34) Z rozhovoru J. Kramářové a T. Šenkyřika s Láďou Goralem, Praha, 2005. Publikováno in Bulletin MRK 13/2004, str. 129.
- (35) Z rozhovoru J. Kramářové s Alžbětou Čopákovou, Praha, 2001 (nepubl.)
- (36) Z rozhovoru H. Sadílkové a L. Víkové s Hildou Pášovou, Praha, 2006 (nepubl.)
- (37) Hin man ajsi čaj, so... Romské hádanky. Fortuna, Praha 2003, str. 76.
- (38) Šebková, H.: Romská humorná vyprávění. In: Romano džaniben 2/1994, str. 52-53.
- (39) Šebková, 1994, str. 44-45.
- (40) Z rozhovoru J. Kramářové a T. Šenkyřika s Láďou Goralem, Praha, 2005. Publikováno in Bulletin MRK 13/2004, str. 129.
- (41) Z rozhovoru J. Kramářové a T. Šenkyřika s Láďou Goralem, Praha, 2005. Publikováno in Bulletin MRK 13/2004, str. 129.
- (42) Z rozhovoru M. Hübschmannové s Rudou Dzurkem, Česká Skalice, 1980 (nepubl.)